

Přemítání nad encyklikou *Laudato si'* papeže Františka

Pavel Nováček

*Nejsme lidské bytosti se spirituální zkušeností. Jsme duchovní bytosti s lidskou zkušeností.
Pierre Teilhard de Chardin*

Člověk má dostatek objektivních důvodů, aby usiloval o záchranu volné přírody. Nakonec ji ale může zachránit jen láska k ní.

Jean Dorst

Katolická církev měla na poslední tři papeže štěstí. Sv. Jan Pavel II. byl zvolen papežem v roce 1978 jako první neitalský papež po 455 letech (před ním to byl v 16. století papež Hadrián VI. který pocházel z Nizozemí). Jeho nástupce a dřívější blízký spolupracovník, Benedikt XVI., jako první papež po osmi stoletích z úřadu dobrovolně ve svých 85 letech odstoupil (před ním v roce 1294 rezignoval papež Celestýn V.) a dal svým nástupcům příklad, že i papež má právo na odpočinek, když síly ubývají a nemusí nutně v úřadu zemřít. A konečně papež František je prvním mimoevropským papežem od roku 731, kdy římskokatolickou církev vedl sv. Řehoř III., pocházející ze Sýrie.

Je pozoruhodné, že v dlouhé řadě předchůdců je současný papež prvním, kdo si zvolil jméno František, po sv. Františkovi z Assisi, zakladateli významného mnišského řádu a také patronovi ekologů (papež František je však prvním jezuitou, nikoliv františkánem, který se stal papežem). Už ve třetím roce svého pontifikátu přichází s „revoluční“ encyklikou, která je zaměřena na životní prostředí, na naši odpovědnost vůči planetě zemi a životu na ní: „Naše sestra matka země (...) patří mezi nejvíce opuštěné a trýzněné chudé.“

Vzhledem ke globálnímu zhoršování stavu životního prostředí se papež František obrací ke každému člověku této planety, nejen ke křesťanům nebo členům katolické církve. Navazuje tak na papeže Jana Pavla II., který vyzval ke „globální ekologické konverzi“.

Katolická církev má oproti světským institucím při volání po zodpovědnosti vůči planetě zemi dvě podstatné výhody:

- a) Už z povahy svého poslání uvažuje v dlouhodobém časovém horizontu, z pohledu věčnosti. Na rozdíl od představitelů demokratických státních a samosprávných institucí, kde jsou volení představitelé limitováni čtyř či pětiletým časovým horizontem.
- b) Má schopnost proniknout k uším a srdcím prostých lidí ve venkovských komunitách i ve vyloučených oblastech měst (tzv. slumů), na rozdíl od výzev a apelů akademické komunity, která je obvykle schopna oslovit jen intelektuální vrstvy.

Proto je důležité, že hned na začátku (paragraf 5) jde František ke kořenu problémů, když říká, že „každá snaha o léčení a vylepšení světa vyžaduje hlubokou změnu způsobu života,

modelů výroby a spotřeby a zkonstatovaných mocenských struktur, které dnes ovládají společnost“. Je to jinými slovy totéž, co tvrdí ekologové a environmentalisté, když hlásají, že nestačí jen „mělká ekologie“ (spoléhající na technologická řešení), ale potřebujeme „hlubokou ekologii“, která cílí na změnu našich hodnotových orientací směrem k dlouhodobě udržitelnému způsobu života.

Předchůdce Františka, Benedikt XVI. apeloval na to, že „zhoršování stavu přírody jde ruku v ruce s kulturou utvářející lidské soužití a Stvoření se začíná horšit tam, kde nad sebou neuznáváme žádnou instanci, ale vidíme jen sami sebe“.

Je to tak. Buď se budeme považovat za pány tvorstva, kteří mají právo s přírodou nakládat, jak se jim zlíbí (arogantně antropocentrický přístup), nebo přijmeme roli správců této planety, kteří jsou zodpovědní tomu, kdo nás, planetu, veškerý život i celý vesmír stvořil. Rebelování vůči Otci – Stvořiteli je vcelku pochopitelné, asi jako když dospívající mladý muž rebeluje vůči svému otci. Je však načase dospět, protože díky vědě a technice se naše možnosti ovlivňovat svět v dobrém i ve zlém neuvěřitelným způsobem rozšiřují.

Papež František se ztotožňuje s patriarchou Bartolomějem, když vybízí k uznání hříchů proti stvoření: „Ať již lidé ničí biodiverzitu v Božím stvoření, nebo narušují integritu země tím, že působí změny jejího klimatu, že ji zbavují přírodních lesů nebo ničí její mokřady, když lidé znečišťují vody, zemi, vzduch – všechno jsou to hříchy. Protože zločin proti přírodě je zločinem proti nám samotným a hříchem proti Bohu.“

Máme Desatero, ale to jsme od Boha dostali před více než 3 000 lety a v průběhu historie se objevovaly nové výzvy. Toho si byl již před 1400 lety vědom papež Řehoř I., když zformuloval seznam sedmi smrtelných hříchů a také seznam sedmi hlavních ctností.

21. století však přináší nové výzvy a není vždy snadné rozlišit, co je dobré (nebo co je ještě přijatelné) a co již ne. V březnu 2008 se vatikánský biskup Gianfranco Girotti pokusil v deníku L'Osservatore Romano nastínit, které další nepravosti související s procesem globalizace by mohly být považovány katolickou církví za těžká provinění proti Bohu a bližnímu. Jedná se o genetické manipulace, provádění experimentů na lidech, znečišťování životního prostředí, přispívání k sociální nerovnosti, přispívání k chudobě jiných, život v nadměrném bohatství, obchodování s drogami a jejich užívání.

„Boha neurážíte, jen když kradete, rouháte se nebo když zatoužíte pro sousedově manželce. Boha urážíte i ničením životního prostředí, morálně pochybnými vědeckými pokusy nebo schvalováním manipulací s geny, které mění DNA nebo ničí embrya“, říká biskup Girotti.

Často jsou to hříchy, které se neodehrávají „tady a teď“, ale jsou vzdálené v prostoru a čase. Když si například koupím tričko za velmi výhodnou cenu, vyrobené v jihovýchodní Asii, je velmi pravděpodobné, že se podílím na využívání dětské práce a přispívám k vykořisťování a chudobě jiných lidí, byť geograficky vzdálených.

Papež František uvádí (paragraf 14), že postoj, který překáží na cestách k řešením i mezi věřícími, sahají od popírání problému až ke lhovosti, pohodlné rezignaci anebo slepé důvěře v technická řešení.

Popírání či bagatelizace problému jsou opravdu velmi častým postojem, který brání přijetí opatření k nápravě (podle hesla „Neodpovídají-li moje představy reality, tím hůře pro realitu“.) Riziko vyčerpání některých neobnovitelných zdrojů nebo klimatických změn úspěšně popíráme či bagatelizujeme nejméně čtyřicet let (od publikace první zprávy Římskému klubu „Limity růstu“ v roce 1972). Výsledek je ten, že na řešení máme o to méně času. V tomto smyslu je čas vlastně také vyčerpatelný a neobnovitelný zdroj.

Lhostejnost či rezignace na řešení problémů je nejen zbabělá, ale také bezohledná (zejména vůči našim potomkům). Slovy britského fyzika Jamese Lovelocka (2006): „Povyšovat se nad vlastní smrt je lehkomyšlnost, ale přistupovat stejně ke konci civilizace je bezohlednost.“

Spoléhat se jen na technická řešení je velmi nerozvážné. Je pravda, že člověk je obdařen neobyčejnou schopností tvořit, ale určitě není žádná záruka, že v pravý čas vždy přijdeme na to pravé řešení. Kolapsy různých civilizací a společností v historii (Velikonoční ostrovy, osud Vikingů v Grónsku, pád Římské říše aj.) jsou toho dokladem.

Při našem úsilí o ochranu životního prostředí a směřování k dlouhodobě udržitelnému rozvoji jsme odsouzeni k životu v nejistotě. Nevíme, jestli naše šance na úspěch je osmdesátiprocentní nebo pětiprocentní, přesto se musíme snažit a dělat to nejlepší, čeho jsme schopni. Je to podobné, jako s vírou. Nikdo nám nedá definitivní záruku, že Bůh existuje a Kristus vstal z mrtvých. Ale v této nejistotě jsme tříbeni a můžeme růst. Usilujeme o něco smysluplného s důvěrou, ale bez záruky na úspěch.

Kapitola první: Co se děje našemu domu

*Obraz modré planety putující v hlubokém vesmíru, zářící úplněk za jasné noci, mě utvrdil v přesvědčení, že jsme všichni příslušníky jedné rodiny sdílející jeden malý dům. (...) Pokud se my sami nebudeme o tento dům starat, co jiného bychom měli na této zemi vlastně dělat?
Jeho Svatost Dalajlama*

Papež František nás vybízí, abychom se zastavili a uvažovali o tom, co se děje našemu společnému domu. Vnímat planetu jako náš dům není vůbec samozřejmé. Většina lidí je ochotna se ztotožnit se svou rodinou, komunitou, národem. Ale s celou planetou?

I v oblasti životního prostředí převládal ještě před půlstoletím názor, že Země je „nekonečně velká“. To vedlo k domněnce, že můžeme nekonečně znečišťovat. Navíc převládal pocit, že s přírodou je třeba bojovat, nikoliv spolupracovat. Zemědělci „bojovali“ o zrno, horolezci dobývali hory atd.

Teprve lety do vesmíru přinesly velký psychologický zlom. Uviděli jsme Zemi nikoliv jako nekonečně velkou, ale jako malý kosmický člun, zázrak života v závratně velikém a mrazivém vesmíru. Od té doby i laická veřejnost začala brát postupně na vědomí ekologii – nauku o hospodářství přírody. Ta je vlastně blízká ekonomii – nauce o hospodářství

společnosti. S jedním podstatným rozdílem – hospodářství přírody se bez hospodářství lidské společnosti obejde, naopak to však neplatí. Potřebujeme tedy pozvednout naši ekologickou gramotnost, alespoň na úroveň té ekonomické.

Papež František se dotýká několika zásadních globálních environmentálních problémů, mezi kterými na prvním místě jmenuje klima. Naprosto oprávněně, protože provádíme se zemským klimatem experiment globálního rozsahu, jehož výsledky neznáme a důsledky nebudeme schopni významně ovlivnit. Světové společenství využívá pro své energetické potřeby z 85 % fosilní paliva (uhlí, ropu, plyn), jejich spalováním vzniká skleníkový plyn – oxidu uhličitého.

Před průmyslovou revolucí byla koncentrace CO₂ v ovzduší 280 ppm (částic na milion), dnes je to již přes 400 ppm. Historicky zde takové koncentrace byly před třemi milióny lety a teplota byla o 3 °C vyšší. Pokud by se měla stejná situace opakovat, nebude to příjemný pohled. V Africe se tropické oblasti budou topit v záplavách, subtropy se však upečou na smrt. Zanikl by amazonský prales. Srážky by zde klesly na nulu a teploty by dosahovaly 38 °C, krajina by se změnila v poušť. Hlad by sevřel vysušené subtropy a desítky miliónů lidí by se daly na pochod. (Lynas, 2009)

Pokud by lidé spálili všechny známé zásoby fosilních paliv, koncentrace oxidu uhličitého by narostla na 1 400 ppm a teplota by se zvedla (postupně, v průběhu desetiletí až staletí) o 6 – 8 stupňů Celsia. A to už by přežily jen roztroušené skupinky obyvatel (v řádu tisíců) ve vyšších zeměpisných a nadmořských výškách (Etiopská vysočina, Lesotho, Britské ostrovy, Skandinávie, Patagonie, Tasmánie, jižní ostrov Nového Zélandu, obydleny by mohly být i okrajové části Antarktidy).

Není to jednoduchá situace, protože, slovy Jamese Lovelocka (2006), jsme na fosilních palivech závislí jako narkoman na heroinu. Když jej přestane brát ze dne na den, zemře (a opravdu, zkusme si představit být jenom týden či měsíc života důsledně bez fosilních paliv). Když však bude pokračovat, zemře také. Jediná cesta je postupné a bolestivé odvykání této závislosti s nejistým výsledkem.

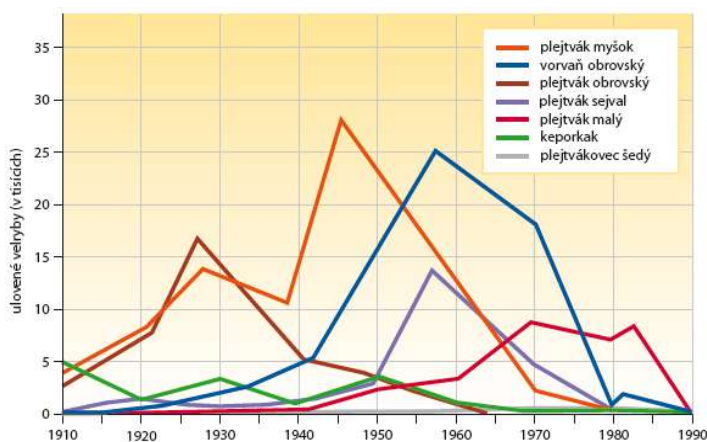
Dále zmiňuje papež František vodu a plýtvání s ní. Voda je, nejen v křesťanství, symbolem života. Výstrahou a mementem špatného využívání vody je zánik Aralského jezera. Bývalo to čtvrté největší sladkovodní jezero na světě, dnes je to dvacátá první největší poušť, nazývaná Akkum (Bílá poušť), podle solí na dně bývalého jezera. Člověk díky hamižnosti a neschopnosti rozumně s vodou hospodařit při zavlažování bavlníkových plantáží ve střední Asii zvládl tuto tragickou proměnu za pouhé čtvrt století.

Obr. 1: Aralské jezero v roce 1989 a 2008 (www.en.wikipedia.org)

Papež František se také obšírně věnuje ztrátě biodiverzity – úbytku rostlinných a živočišných druhů i degradaci celých ekosystémů. Právem, protože dle řady autorů je právě toto nejvážnější environmentální problém. Vše ostatní se dá nějak napravit, byť třeba ve velmi dlouhém časovém horizontu. I když dojde k velkým klimatickým změnám, pro společnost to může být malér, ale příroda si najde novou rovnováhu. Nicméně každý vyhynulý druh je ztráta neodvolatelná a nevratná. Tento produkt předlouhého evolučního vývoje se už nikdy nevrátí.

Kdo zachraňuje, ten se zachrání. To je tajemství pokroku – a jiné není a nebude.
Vladimír Sergejevič Solovjev

Obr. 2: Světové úlovky různých druhů velryb v letech 1910 – 1990 (upraveno podle Cunningham, Saigo, 1997)

Tady se dostáváme k jádru ekologické krize. Člověk, čistě biologicky vzato, je velmi úspěšný, agresivní a adaptabilní živočich. Z pohledu jiných živočichů je to jednoznačně nejobávanější predátor. Neumí nijak výjimečně běhat, plavat, nemá výjimečnou sílu, jeho smysly (zrak, sluch čich) jsou také spíše průměrné. Ale byl obdařen intelektem, schopností tvořit. To nám dává tu největší konkurenční výhodu. Přestali jsme jen sbírat plodiny a lovit, začali jsme sít a sklízet. Využíváme stále sofistikovanější technologie. Díky tomu narostl počet obyvatel na planetě z 2 – 5 miliónů lidí před zemědělskou revolucí (přibližně před 10 000 lety) na dnešních téměř 7,5 miliardy. Nemáme přirozeného nepřítele, sami sobě jsem největším ohrožením.

Dnešní „Homo economicus“ miluje pojem „kapitál“. Z toho, společně s naší prací, pochází naše bohatství a rostoucí životní úroveň. Všichni známe kapitál finanční – peníze, investice, různé monetární nástroje. Jsme si vědomi hodnoty vyrobeného kapitálu, který tvoří infrastruktura (dopravní, energetická,...), stroje, nástroje, továrny. Už ne všichni si dobře uvědomujeme hodnotu lidského kapitálu – v podobě práce, inteligence, kultury, organizace. Poměrně zanedbávaný byl v minulosti také sociální kapitál, který lze charakterizovat jako souhrn sociálních kontaktů a vztahů, resp. jako „rysy společenské organizace, např. sítě, normy a důvěra, které zajišťují koordinaci a spolupráci vedoucí ke společnému prospěchu“. (Putnam, 1993)

Málokdo z laické veřejnosti si však uvědomuje rychle narůstající význam přírodního kapitálu, který sestává ze zdrojů živých systémů a služeb poskytovaných ekosystémy. Přírodní kapitál zahrnuje vodu, nerosty, fosilní paliva, ryby, půdu, vzduch atd. Zahrnuje však i živé systémy, k nimž patří pastviny, savany, mokřady, ústí řek, oceány, korálové útesy, pobřežní koridory, tundra, deštné pralesy aj. (Hawken, Lovins, Lovins, 2003)

Herman Daly (1996) uvádí, že donedávna se ekonomové a politici soustředovali výhradně na řešení problému produktivity práce a kapitálu a na řešení jejich vzájemného vztahu. Produktivita přírodního bohatství byla opomíjena, což vedlo k ohromnému plýtvání a neefektivnímu využívání přírodních zdrojů. Zdroje energie a surovin byly zdánlivě nevyčerpatelné a ekosystémy byly schopny absorbovat emise plynů. Dnes je však situace velmi odlišná. Pořád platí, že je třeba šetřit a hospodárně využívat limitující vzácný faktor. Jenže tím nejvzácnějším (protože nejvíce nedostatkovým) faktorem dnes není kapitál vytvořený člověkem (např. rybářské lodě či motorové pily), ale zbývající kapitál přírodní (např. zbylé rybí populace či lesy).

Je nesmírně důležité si uvědomit, že skončila doba, v níž byl limitujícím faktorem kapitál vytvořený lidmi, a vstupujeme do fáze, kdy se limitujícím faktorem stává zbývající přírodní kapitál. „Úlovky ryb jsou omezeny zbývajících rybími populacemi, nikoliv počtem rybářských plavidel. Produkce dřeva je omezena zbylou rozlohou lesů, nikoliv množstvím pil či počtem dřevorubců. Čerpání ropy je omezeno výší ropných zásob (a pravděpodobně ještě nekompromisněji schopností atmosféry absorbovat emise CO₂), nikoliv našimi schopnostmi tento geologický kapitál čerpat. A zemědělská produkce je často omezena dostupností vody, nikoliv počtem traktorů či žacích strojů.“ (Daly, 1996)

Realizace takové změny chápání mezi růstu prosperity se ovšem neobejde bez změny našeho smýšlení. V anglickém jazyce na to existuje výstižné přísloví: First you must change mentalities, then you can change realities.“ (Nejdříve musíš změnit myšlení, pak můžeš měnit realitu.)

V letech 1991 – 1993 se v Arizoně odehrál zajímavý experiment. V projektu za 200 miliónů dolarů, nazvanému Biosféra 2, vědci zjistili, že nedokážou udržet hladinu kyslíku nezbytnou pro život ani pro osm lidí žijících v uvnitř uzavřeného prostoru. Přitom Biosféra 1, známá pod jménem planeta Země, plní tento úkol den co den zdarma pro téměř 7,5 miliardy lidí.

Nákladný experiment Biosféra 2 nám umožnil lépe ocenit služby poskytované ekosystémy. Jednou z nejdůležitějších lekcí Biosféry 2 je, že některé zdroje se nedají koupit za jakékoliv množství peněz. Nedokážeme „vyrobit“ povodí, genofond, půdu, zatopené louky, opylovače ani troposféru, natož abychom uměli vytvořit celý ekosystém. (Hawken, Lovins, Lovins, 2003)

Když jsme se naučili létat jako ptáci a potápět se do vody jako ryby, zbývá nám naučit se žít na zemi jako lidé.

George Bernard Shaw

Jaké by tedy mělo být naše hospodaření s přírodním kapitálem (resp. s přírodními zdroji), aby bylo dlouhodobě udržitelné? Stačilo by důsledně se řídit třemi principy, formulovanými Hermanem Dalym (1996):

1. Míra užívání obnovitelných zdrojů (les, rybí populace,...) nepřekročí míru jejich regenerace.
2. Míra užívání neobnovitelných přírodních zdrojů (např. fosilní paliva) nepřekročí míru, jakou budou rozvíjeny substituující obnovitelné zdroje.
3. Míra emisí škodlivin do životního prostředí nedosáhne hranice asimilačních schopností prostředí (a nepřesáhne tedy únosnou kapacitu ekosystémů).

V tomto smyslu péče o přírodní kapitál a ekosystémové služby neznamena konec či ohrožení ekonomie. Znamená transformaci na ekonomii usilující o kvalitu, nikoliv jen o expanzi. Kvantitativní růst a kvalitativní rozvoj totiž podléhají rozdílným zákonitostem. Naše planeta se také v čase vyvíjí, aniž by nekonečně rostla. Stejně je to s lidským tělem – do dospělosti roste a vyvíjí se, pak už se jen kvalitativně vyvíjí. Naše ekonomika, která je subsystémem konečné a nerostoucí Země se nakonec musí přizpůsobit podobnému způsobu rozvoje. „Ačkoliv existují meze růstu, je potřeba, aby neexistovaly meze rozvoje.“ (Meadows, Meadows, Randers, 1992)

V paragrafu 43 uvádí papež František dle mého názoru poněkud problematickou věc, a sice že „lidská bytost má právo žít a být šťastná“. Jeremy Rifkin upozornil v knize „Evropský sen“ (2005) na to, jak se tento bohublý cíl může nenápadně proměnit na něco, co podkopává

základy naší společnosti, resp. důvěru ve společnost. Američané dlouho žili svůj „americký sen“. Kdokoliv přišel do Severní Ameriky, ať už to byl Žid, Polák, Ir, Asiat či Latinoameričan, měl právo pokusit se o své štěstí a úspěch. Nové generace Američanů však podle Rifkina zaměňují právo pokusit se o úspěch a štěstí za právo na úspěch a štěstí. Slábne jejich ochota k námaze a naopak, roste fatalismus, sklon k zábavě a nezodpovědnost. Obávám se, že se „právo na úspěch a štěstí“ stává globálním požadavkem, aniž by si lidé připustili, že se prosperita obvykle rodí až po usilovné práci několika generací.

Protože i v rozvojových zemích mají lidé pocit, že mají právo na úspěch a štěstí, tzv. „hlasují nohama“ a přicházejí ze svých domovů, kde již nevidí další perspektivu, do zemí, kde jim toto, jak doufají, bude poskytnuto. To je ve světě, kde žije sedm a půl miliardy obyvatel, těžko realizovatelné.

V paragrafu 50 se papež František opatrně dotýká citlivého tématu – počtu obyvatel na planetě. Má určitě pravdu, když píše, že „nerovná distribuce populace a dostupných zdrojů je překážkou rozvoji“, ale nejsem si vůbec jistý, že „demografický růst je plně kompatibilní s integrálním a solidárním rozvojem“. Nevím, jestli je planeta již přelidněná, ale jsem přesvědčen, že v některých regionech je počet obyvatel již dnes dlouhodobě neudržitelný. Příklad za všechny – Haiti či Rwanda.

Co se zhroutenými či téměř nefunkčními státy, jako je Somálsko, Eritrea, Afghánistán, Irák, Jemen, Egypt, Mali a další, kde počet obyvatel rychle narůstá? Při vši úctě, odvolat se na integrální a solidární rozvoj je hodně obecné.¹

Je pravda, že třetina vyprodukovaných potravin se vyplýtvá, ale není vůbec jisté, že „potraviny, které zahazujeme jako bychom kradli ze stolu těch, co jsou chudí“. Plýtvání je špatné, ale globální distribuce desítek miliónů tun potravin není ani vhodná, ani reálná. I kdybychom toho byli ochotni a schopni, podpořili bychom v chudých zemích jen kulturu závislosti, jak se to i dnes lokálně děje, když jsou lidé příliš dlouho závislí na nějaké potravinové pomoci.

Největší nouze, jakou může člověk zažít, spočívá v pocitu opuštěnosti.

Matka Tereza

Vážný problém zmiňuje papež František v paragrafu 51 – „ekologický dluh“ mezi Severem a Jihem. A nejde ani tak o zmiňovanou obchodní nerovnováhu (ta je samozřejmě také důležitá), jako o „staré ekologické zátěže“, například emise skleníkových plynů do atmosféry. Spalování fosilních paliv umožnilo dnešním rozvinutým zemím projít fází industrializace a zbohatnout. Důsledkem je však zvýšená koncentrace oxidu uhličitého v atmosféře

¹ Za 14 let, mezi roky 2000 – 2014, narostl počet obyvatel v Afghánistánu o 44 %, resp. o 10 miliónů obyvatel, což je stejné, jako celkový počet obyvatel v České republice. Počet obyvatel Nigérie narostl za tu dobu také o 44 %, v absolutních číslech je to ovšem nárůst o 55 miliónů dětí. V Pákistánu činil nárůst 29 %, resp. 46 miliónů lidí. Za 14 let je tedy nárůst obyvatel v Nigérii a Pákistánu stejný, jako celkový počet obyvatel Německa a Rumunska. A podobná situace je v celé severní i subsaharské Africe, stejně jako na Blízkém východě.

z původních 280 ppm na dnešních 403 ppm (údaj z května 2015). Díky tomu velmi pravděpodobně vzroste do konce 21. století globální teplota alespoň o dva stupně Celsia, což bude mít citelné důsledky pro všechny, včetně rozvojových zemí. Přitom ty se na vypouštění CO₂ do atmosféry podílely zanedbatelnou měrou.

Dnes se rychle industrializují Čína, Indie, Brazílie a další lidnaté a ambiciózní státy. Pokud koncentrace skleníkových plynů v atmosféře porostou, budeme čelit obrovským problémům. Velké části naší planety se stanou neobyvatelnými a desítky miliónů lidí se dají na pochod. Bohužel však rozvinuté země jsou ty poslední, které by měly moralizovat, protože tento proces rozběhly.

Papež František tvrdí, že jsme s naším společným domem nikdy nenakládali tak špatně, jako během posledních dvou století. Jsem přesvědčen, že jádro problému není v tom, že bychom byli horší, než naši předkové, ale že díky vědě a technice máme řádově větší možnosti. A také proto, že je nás tu dnes 7,4 miliardy lidí, nikoliv jedna miliarda jako před pouhými 200 lety.

Trápí nás přinejmenším dvě překážky, které brání naší schopnosti čelit globálním (nejen environmentálním) problémům:

1. Na globální problémy bychom potřebovali přijmout některé principy globálního řízení, čehož však nejsme schopni. Ukázkovým příkladem je neakceschopná Organizace spojených národů, která již tři desetiletí diskutuje o potřebě vlastní reformy, je však spíše spolkem 193 egoisticky uvažujících a jednajících hráčů (národních států). Papež v této souvislosti jmenuje selhání světových summitů o životním prostředí a má pravdu.
2. Nejsme schopni se dívat do budoucnosti a jednat podle toho. Řešíme problémy ad hoc, jak moc nás pálí. Půl století víme o nebezpečí oteplování planety, ale dokud se nás tento problém osobně a bolestně nedotýká, nezajímá nás. Nejsme ochotni zajímat se dostatečně a kvalifikovaně o budoucnost, kterou sice v přesné podobě nemůžeme znát, ale můžeme poznávat příležitosti a rizika, kterými budoucnost ovlivňujeme.

Papež František uvádí, že „vyčerpání některých zdrojů povede ke vzniku scénáře rozněcujícího nové války zastírané ušlechtilými nároky“. Napětí nejspíše poroste, ale zatím vše nasvědčuje tomu, že nám hrozí nárůst vnitrostátních konfliktů a zhroutěných států. Mezistátních konfliktů v posledních 20 letech spíše ubývá. Ruku v ruce s hroutícími se státy a regiony bude narůstat síla organizovaného zločinu a terorismu. Roční příjmy globálního organizovaného zločinu jsou odhadovány na 3 500 miliard amerických dolarů. To je 50krát více, než roční rozpočet České republiky.

Papež František závěrem kapitoly uvádí, že náš společný dům velice chátrá. Změny jsou nebyvale rychlé a pozorujeme četné příznaky úpadku. Takže, co s tím?

Kapitola druhá: Evangelium stvoření

Modlit se, to znamená zavřít oči a uvědomit si, že Bůh teď tvoří svět.

sv. Augustin

Papež František úvodem upozorňuje, že věda a náboženství poskytují odlišné pohledy na realitu a mohou spolu vést intenzivní a pro obě strany produktivní dialog. Tento velmi důležitý postřeh můžeme trochu rozvést.

Podle Stephena Jay Goulda (1999) existuje „magisterium vědy“ a „magisterium víry“. Svět se dnes už nespokojí s hledáním odpovědi na otázku „jak je postaven, jak funguje“, ale také a především „kdo jej vytvořil, za jakým účelem a jaké je naše místo a poslání v něm“.

Věda je racionální, „objektivní“ a hledá, jak svět funguje. Je však ohrožována nebezpečím „pýchy rozumu“ a v posledních staletích také mechanickým pojetím světa, světa jako stroje, který se dá rozložit na součástky, a tím i plně pochopit. Víra je naproti tomu subjektivní, více intuitivní, hledající smysl tohoto světa a našeho místa v něm. Jestliže vědu ohrožuje pýcha rozumu a přežívající mechanistické pojetí světa, pak víru ohrožuje extrémní fundamentalismus.

Stephen Gould tedy tvrdí, že věda a víra jsou dvě nezávislé domény (jejich sbližování však nepředjímá jejich budoucí splynutí). Magisterium víry je založeno na Božském zjevení a je to vlastně výklad (interpretace) tohoto zjevení. Je kompetentní pro duchovní a morální aspekty života a učí absolutní a neměnné pravdy spásy. Magisterium vědy naproti tomu obsahuje to, čeho se lidé dobrali vlastním rozumem a v dané historické situaci. Toto učení je neustále ve vývoji, reviduje se a zdokonaluje. Potřebujeme tedy, jak říká papež František, „syntézu víry a rozumu“. A možná ještě trochu výstižněji – potřebujeme symbiózu (vzájemnou spolupráci) víry a rozumu.

Věda bez náboženství je chromá, náboženství bez vědy je slepé.

Albert Einstein

Čím hlouběji pronikáme do ducha a hmoty, tím více shledáváme, že se prolínají a že na nejhlubší rovině vědomí toto rozdělení zaniká a duch a hmota, nadpřirozeno a přirozeno jedno jsou.

Bede Griffiths

V paragrafu 65 papež František připomíná, že „každá lidská bytost je stvořena z lásky, je učiněna k obrazu a podobě Boha“ a to dává člověku nezměrnou důstojnost. Spisovatel Clive Staples Lewis kdysi řekl, že pokud by člověk neměl duši (a nebylo by také Stvořitele, který mu ji dal), pak vlastně měli pravdu v dějinách různí diktátoři – na jedinci nezáleží, ten může

být obětován ve prospěch většího celku. Jak říkal, tuším, Stalin: „Když se kácí les, lítají třísky.“ Pokud je však člověk obdařen nesmrtelnou duší a směřuje k věčnému životu, pak hodnota každého jedince je mnohem větší, než zájmy kolektivu. Proto, že duše je věčná, společnost a její instituce nikoliv.

Lidská existence, zmiňuje papež František, se zakládá na třech těsně souvisejících a základních vztazích: k Bohu, k bližnímu a k zemi. V minulosti se věřící snažili budovat si vztah k Bohu. Na tom záleželo, vztah k Bohu nás pozvedal nad „obyčejné“ a pomíjivé pozemské bytí. Se vztahem k bližnímu to bylo složitější. Chceme jednat vůči druhým lidem dobře, ale často tak z nejrůznějších důvodů nečiníme. Mnohé kultury také doposud rozlišují mezi „našimi“ (příslušníci mé rodiny, kmene, národa) a cizinci. Je velkou zásluhou židovství a křesťanství, že přišly s univerzálními hodnotami. Krást se nemá, a to nikomu. Dodnes existují kmeny a etnika, které zapovídají krást vlastním, okrást cizího (např. o dobytek) je naopak záslužný a chvályhodný čin.

Vztah k zemi byl a je nejproblematictější. Po tisíciletí jsme se okolní přírodou cítili být ohroženi a neustále jsme s ní bojovali. To se přenáší až téměř do současné doby. Dříve církev tento postoj podporovala, nebo přinejmenším tolerovala. Ještě donedávna (a v řadě diecézí a farností dodnes) katolická církev ve vztahu k životnímu prostředí mlčí, nebo takzvaně „spí“. To se svojí encyklikou snaží papež František důrazně změnit a my, laici, bychom jej v tom neměli nechat samotného.

Zmínka o třech základních vztazích: k Bohu, k bližnímu a k zemi připomíná tři odlišné věky v dějinách lidstva podle italského mnicha ze 12. století, Joachima de Fiore, který vykládal dějiny jako dílo Nejsvětější Trojice. První věk, od počátku světa ke Kristu, byl obdobím Otce a byl charakteristický vládou zákona (Desatero a další Boží nařízení). Druhý věk, od Ježíše Krista do roku 1260, byl obdobím Syna a je charakteristický milostí. Třetí věk bude věkem Ducha a charakteristický bude láskou a dokonalou svobodou.

Podobně, jako Duch svatý byl z Nejsvětější Trojice v minulosti možná trochu opomíjen, tak jsme na tom i v našem vztahu k zemi, ve srovnání se vztahem k Bohu a bližním. Ale právě jako období Ducha svatého bude dle Joachima de Fiore charakteristické láskou a svobodou, tak také náš vztah k zemi může být uzdraven a obnoven, jen když si svobodně přírodu a naše bližní – ostatní živočišné a rostlinné druhy, zamilujeme. Jak říká Christian Morgenstern: „Bude třeba celých věků lásky, abychom splatili zvířatům jejich služby.“

Papež František cituje sv. Bonaventuru, který tvrdí, že skrze všeobecné smíření se všemi tvory byl sv. František do určité míry vrácen do stavu původní nevinnosti. Těžko dnes posoudit, co je pravdy na legendách, že sv. František rozmlouval se zvířaty, ale skrze náš vztah k přírodě můžeme aspoň v malé míře obnovit náš „stav nevinnosti“. Když jsem v letošním roce putoval po národních parcích ve Spojených státech, nemohl jsem si nevšimnout, jak nebojácná, svým způsobem bezstarostná, byla divoká zvířata vůči člověku. Pokud totiž mají po mnoho generací zkušenost, že jim člověk neublíží, nebojí se jej. Jsou to samozřejmě nadále divoká zvířata, některá člověku nebezpečná, ale najednou člověka nevnímají jako nejnebezpečnějšího predátora.

V paragrafu 82 zmiňuje papež František zásadní věc, se kterou někteří lidé i dnes mohou mít problém: „Bylo by chybou myslet si, že další živé bytosti musejí být považovány za pouhé objekty podrobené svévolnému panství člověka.“ Podívejme se na naše chování vůči hospodářským zvířatům ve velkochovech, na pokusy na zvířatech v kosmetickém průmyslu, na ohrožení afrických zvířat v savaně pytláctvím a je zřejmé, že zvířata často považujeme za svévolné panství člověka.

Podle filozofa Erazima Koháka (1998) ztratil novověk vědomí zvířete jako bližního a vytvořil si představu zvířete jako suroviny. „Mezi lidmi a ostatními zvířaty je jen jeden morálně závažný rozdíl, a to je svoboda. Člověk je bytost, která si dovede představit, že by mohla být jinak, jediná bytost, která nežije v pevně předurčených pudových mezích. Jenže svoboda neznamena „práva“, znamená odpovědnost“, říká Erazim Kohák.

Svoboda popírá samu sebe, sama se ničí a chystá se likvidovat druhého, jakmile neuznává a již nerespektuje své základní spojení s pravdou.

sv. Jan Pavel II.

Známým zastáncem práv živočichů je Peter Singer, který již v roce 1975 publikoval zásadní studii o vztahu lidí a zvířat, nazvanou „Osvobození zvířat“. Podle Singera je schopnost trpět a cítit bolest (což je společné člověku i zvířatům) dostatečným důvodem pro ohleduplnost. V Singerově pojetí jsme si se zvířaty rovni, i když to neznamená, že jsme stejní. Žádný z rozdílů mezi člověkem a jeho mimolidskými bližními není morálně relevantní.

U vyšších živočichů bychom měli uznat a respektovat čtyři jejich základní potřeby (mimořádně ještě před dvěma sty lety upírané i africkým otrokům):

1. Možnost volného pohybu na dostatečném prostoru.
2. Přírozený cyklus dne a noci, činnosti a odpočinku.
3. Společenství svých bližních, včetně mateřských vztahů.
4. Přírozená strava odpovídající danému živočichovi.

Erazim Kohák (1998) to dokumentuje na příkladu zemědělských velkochovů: „Zavřít krávu ve chlévě bez možnosti pohybu, oddělit ji od druhých a od telete, vystavit ji čtyřicetihodinovému osvětlení, krmit ji umělou stravou a steroidy, to je týrání živé bytosti. Žádný z rozdílů mezi lidstvem a skotem neposkytuje morální oprávnění, abychom krávě upřeli právo pást se společně se svým telátkem a s druhými krávami na otevřené pastvině. Máme různé potřeby, avšak stejná práva na jejich naplnění.“

Výše zmíněné, domnívám se, podporuje poměrně radikální výrok papeže Františka (paragraf 83): „Konečným účelem ostatních tvorů nejsme my. Všichni jdou naopak s námi a skrze nás ke společnému cíli, kterým je Bůh, v transcendentní plnosti, kde vzkříšený Kristus objímá a

osvěcuje všechno. Člověk obdařený inteligencí a láskou je přitahován Kristovou plností, je povolán přivést všechno tvorstvo k jeho Stvořiteli.“

V paragrafu 93 se papež František dotýká problému soukromého vlastnictví: „Křesťanská tradice nikdy neuznávala právo na soukromé vlastnictví za absolutní či nedotknutelné a zdůrazňovala sociální funkci jakékoliv formy soukromého vlastnictví.“ Zmíňme však další důležitý aspekt, a to je ekologická funkce vlastnictví. Při ochraně životního prostředí a přírodních zdrojů můžeme očekávat narůstání konfliktů mezi tradičním chápáním vlastnického práva a požadavky dlouhodobě udržitelného rozvoje.

Klasická právní definice vlastnictví jako neomezeného panství nad věcí v moderní společnosti již neplatí. Bude třeba rozvíjet (kromě sociální funkce vlastnictví) také ekologickou (environmentální) funkci vlastnictví. To znamená pokusit se právně zakotvit, že nikdo není suverénním pánem nad přírodními zdroji, jež má ve vlastnictví. Vlastnická práva musí být vykonávána tak, aby nedocházelo k poškození životního prostředí a přírodních zdrojů. Zejména to platí, pokud se jedná o ochranu tzv. životodárných systémů, jako jsou mokřady, lesní ekosystémy, orná půda apod.

Papež František uvádí, že soukromé vlastnictví je vždy obtíženo sociální hypotékou. Ale stejně tak platí, že vlastnictví je zatíženo i ekologickou hypotékou. Dokážeme to i dobře kvantifikovat podle indikátoru tzv. ekologické stopy. Ekologická stopa vyjadřuje spotřebu přírodních zdrojů formou tzv. „globálních hektarů na osobu“, které jsou srovnávací jednotkou spotřeby přírodních zdrojů a skutečné kapacity biologicky produktivních ploch na zemi. Ekologickou stopu lze vyhodnocovat na globální, národní, místní i na individuální úrovni.

Celková ekologická stopa světové populace činí 3,1 globálního hektaru na obyvatele, celková ekologická kapacita je však pouze 2,1 globálního hektaru. K uspokojení našich dnešních nároků potřebujeme tedy zdroje nikoliv jedné, ale téměř dvou planet Země. (World Wild Fund for Nature, 2010)

V paragrafu 94 cituje papež František biskupy z Paraguaye: „Každý rolník má přirozené právo vlastnit přiměřený pozemek půdy, kde by mohl postavit svůj dům, pracovat pro obživu rodiny a mít zabezpečenou vlastní existenci.“ To sice zní hezky, ale nepovažuji to za šťastnou formulaci. Velmi mi to připomíná první definici udržitelného rozvoje z roku 1987, od Komise OSN pro životní prostředí a rozvoj, kde se uvádělo, že „všichni lidé na světě mají právo uspokojovat svoje potřeby“. To je tak vágní formulace, že se s ní nedá nesouhlasit (kdo by nepřál všem, aby mohli uspokojovat svoje potřeby), ale je naprosto „bezzubá“. Nedokážeme totiž definovat lidské potřeby a jejich hranice. Je oprávněnou potřebou mít auto, jachtu, dopřát si výlet do kosmu? Dokážeme definovat ty nejzákladnější potřeby (pitná voda, jídlo, ošacení, přístřeší), ale i ty nemá přibližně miliarda lidí naplněny (jedna miliarda lidí hladoví, 1,2 miliardy lidí nemá přístup k nezávadné vodě atd.).

Podobné je to s právem každého rolníka vlastnit přiměřený pozemek půdy. Nedá se s tím nesouhlasit, ale jak budeme definovat přiměřený pozemek? A jak toto právo prosadíme? V Latinské Americe by možná pomohla pozemková reforma, ale co třeba přelidněné země

jako Rwanda či Haiti, kde je příliš mnoho lidí a příliš málo půdy (a ta je navíc devastována erozí)?

Kapitola třetí: Lidský kořen ekologické krize

Pokud náš národ vyhyne, bude to tím, že se ubaví k smrti. Mladí lidé, kteří se rodí s čistým srdcem, musejí dýchat hodnotový smog, který jim vytvořily předchozí generace. (...) Ze společnosti se vytratil cíl pro čest, důstojnost, noblesu, džentlmenství a elegantní charakter. (...) Zmizela obyčejná lidská slušnost, zbourala se všechna tabu. Především se ztratil stud. V naší zemi už nic není hanba. (...) My jsme mladým lidem vzali ideály. Na jejich místo jsme postavili iluze.

Max Kašparů

Papež František říká, že nemá smysl popisovat příznaky, pokud nepoznáme lidský kořen ekologické krize. A navrhuje soustředit se na dominující technokratické paradigma. Ano, nukleární energie, biotechnologie, informatika, poznání vlastní DNA nám nabízejí obrovskou moc. Ale samy o sobě jsou jen nástrojem a kořen krize vidím spíše v hodnotové orientaci člověka, než v nástroji (technologiích). Říká se, že nožem můžeme ukrojit chleba, nebo zabít člověka. Rozhodnutí je na tom, kdo má nůž k dispozici. Dovolím si nabídnout několik dalších kandidátů na titul „kořen (příčina) krize“.

Americký futurolog Alvin Toffler tvrdí, že chápání pokroku v industriální společnosti je postaveno na třech idejích, které nás dovedly ke krizi:

- 1) Využívání přírody a vláda nad ní jsou správné.
- 2) Lidé jsou vrcholným výtvorem evoluce, princip přirozeného výběru se přenáší i do společenského chápání (tzv. sociální darwinismus – nejbohatší a nejmocnější jsou i nejschopnější a nejzasloužilejší).
- 3) Dějiny nezvratně směřují k lepšímu životu lidstva.

Je pozoruhodné, kolik lidí v různých časových údobích se domnívalo, že příčinou krize a úpadku jedince i společnosti je to, co obvykle považujeme za kýžený cíl – bohatství, blahobyt. Hromadění majetku odmítají různá světová náboženství. Ježíš Kristus je v tomto velmi radikální: „Snáze projde velbloud uchem jehly, než bohatý do Božího království.“ Je však dobré dodat, že když viděl zděšení učedníků, pohleděl na ně a dodal: „U lidí je to nemožné, ale u Boha je možné všechno.“ (Mt 19, 24 – 26)

Bohatství samo o sobě není špatné a je-li dobře spravováno a využíváno, může být požehnáním. Jenže příliš často jej provází lakomství a to je v křesťanství smrtelný hřích, který stojí na druhém místě, hned za pýchou.²

Blahobyt vede k nerozhodnosti a rozbředlosti celých národů (a především jejich politických elit) a k neschopnosti přijmout nutná, byť třeba bolestivá opatření. To jsme mohli vidět v Evropě před 2. světovou válkou a vidíme to i dnes.

Britský historik Paul Johnson (2000) vidí jako hlavní problém morální relativismus: „Marx popsal svět, jehož hybnou pákou je ekonomický zájem. Pro Freuda byla rozhodující silou motivace sexuální. Oba předpokládali, že náboženství, onen pradávny impuls hýbající jednotlivci i davem, je a odjakživa bylo pouhou smyšlenkou. Třetí z této trojice velkých německých myslitelů, kteří se v 19. století snažili vysvětlit lidské chování, Friedrich Nietzsche, byl též ateista. (...) Náboženskou víru nahradí světská ideologie. Ti, kdo kdysi zaplňovali řady totalitního duchovenstva, se stanou totalitními politiky. Vůle k moci zrodí nový druh mesiáše, který nebude omezen žádnými náboženskými zásadami a bude s neukojitelnou chutí vládnout lidstvu. Konec starého řádu a svět potácející se bez průvodce relativistickým vesmírem byl přímou výzvou gangsterským státníkům, aby se objevili na scéně. Jejich vystoupení na sebe nedalo dlouho čekat.“

A konečně česko-kanadský ekolog Josef Svoboda (Svoboda, Nováček, 2002) vidí kořen našich problémů v sekulárním humanismu: „Sekulární humanismus je převážně ateistická ideologie, podle které je člověk jediným tvůrcem hodnot, norem a zákonů. Sám tedy vytváří, podle této ideologie, vlastní morální hodnoty. A jestliže je tomu tak, nemá Bůh člověku co říct. Pokud přijmeme, že jsme absolutní tvůrci vlastního osudu a jednání, tak vlastně popíráme existenci vyšší inteligence, které bychom měli být zodpovědni za své jednání. Sekulární humanismus se už dnes plně prosadil na Západě především v médiích a v politice, kde se projevuje v pokračujícím sociálním inženýrství. Sekulární humanismus se stává agendou určitého druhu lidí, kteří vedou společnost k tomu, aby spoléhala jen a jen na sebe.“

Na tato nebezpečí explicitně upozorňuje papež František (byť jinými slovy) v paragrafu 117, když říká: „Místo toho, aby člověk plnil svůj úkol Božího spolupracovníka na díle stvoření, staví se člověk na místo Boha a vyvolává tím nakonec vzpouru přírody.“

V paragrafu 106 papež František uvádí: „Zásahy člověka do přírody existovaly vždycky, ale po dlouhou dobu se vyznačovaly tím, že doprovázely a spolupracovaly s možnostmi, které mu nabízela.“ To je dosti idealizovaný a zavádějící výrok. Člověk v minulosti zasahoval do přírody méně ne proto, že by byl tak uvědomělý a ohleduplný, ale protože jeho možnosti byly omezené. A přes tyto omezené možnosti už jako lovec a sběrač plodin před několika desítkami tisíc let způsobil tzv. „pleistocenní vymírání“, byl tedy pravděpodobně schopen

2 Například americký podnikatel a filantrop Andrew Carnegie si byl jasně vědom, že bohatství je závazkem a není-li dobře využíváno pro společné dobro, stává se „cestou do pekel“: „Hromadění majetku patří k tomu nejhoršímu modlářství a neexistuje odpornější modla, než uctívání peněz.“ Za jedinou ospravedlnitelnou pohnutku pro tvorbu bohatství považoval snahu o povznesení lidstva. Zbohatnutí samo o sobě není v rozporu s morálkou. Hanebné ovšem je, pokud člověk na majetku lpí: „Ten, kdo umírá jako boháč, odchází ze světa v hanbě.“ (Johnson, 2000)

vyhubit celé druhy živočichů. Ve starověku v Zaslíbené zemi (dnešní Izrael a okolí) díky zavlažování naši předci degradovali a devastovali rozsáhlá, zemědělsky využívaná území, v Libanonu, Řecku i v Dinárském krasu odlesnili obrovská území, „obilnici Říma“, Kartágo, lidé přeměnili na poušť.

Když před 10 000 lety přešli z Asie do Severní Ameriky přes Beringovu úžinu „Eskymáci“, putovali na jih, za lepšími klimatickými a přírodními podmínkami. Jakmile narazili na les, který obývali Indiáni, byli zmasakrováni. Proto se museli přizpůsobit životu v tundře, kde my bychom v zimě nepřežili ani týden. Inuité tam přežili tisíce let, ale byli velmi tvrdí vůči sobě i vůči přírodě, stejně jako ona byla tvrdá k nim. Takže považuji za důležité upozornit, že tyto vztahy nebyly zdaleka tak idylické, jak se někdy tvrdí. Naši předci asi nebyli příliš odlišní od nás. Neničili tolik přírodu, ale především proto, že k tomu neměli takové technické možnosti, jako my.

Papež František upozorňuje, že specializace značně stěžuje ucelený pohled (paragraf 110): „Fragmentace vědění často vede ke ztrátě smyslu pro celek a vztahy mezi věcmi, pro širší horizont a smysl.“ Na této snaze vědět „vše o ničem“ se zásadním způsobem podílí věda, a to do takové míry, že můžeme mluvit o jejím selhání. Dnešní vybičovaná orientace na výkon, měřený publikační aktivitou ve vědeckých časopisech („Publish or perish.“ – Publikuj, nebo zhyň.) vede k inflaci publikací a stále větší atomizaci našeho poznání. Celkem výstižně to vyjádřil v roce 2006 James Lovelock: „Věda je totiž poslední dvě století sama hendikepována rozdělením do mnoha různých disciplín, z nichž každá je omezena jen na zkoumání nepatrné plochy planety a koherentní pohled na Zemi úplně chybí.“

Jsmo také až posedlí tím, co se dá změřit a zvážit, opakovaně experimentálně potvrdit. Na jednu stranu je to účinná obrana proti šarlatánům, na druhou stranu život a poznávání světa okolo nás je něco víc, než jen „měření a vážení“:

„Věda se často zkresleně definuje jako souhrn poznání, k němuž se dospělo na základě opakovaných kontrolovaných experimentů v laboratoři. Ve skutečnosti je věda něco mnohem širšího – získávání spolehlivých poznatků o světě.“ (Diamond, 2008)

<p><i>Posledním činem rozumu je poznání, že je nekonečně věcí, které jej přesahují. Blaise Pascal</i></p>

Velmi zásadní, domnívám se, je myšlenka v paragrafu 116: „Neadekvátní prezentace křesťanské antropologie vedla k prosazování mylného pojetí vztahu člověka ke světu. Vícekrát byl šířen prométheovský sen vlády nad světem, který vyvolal dojem, že pečovat o přírodu je něco, co je pro slabochy. Správná interpretace člověka jako pána světa jej však chápe jako zodpovědného správce.“

Myslím, že dodnes je občas laiky i kněžskými mylně interpretován biblický výrok: „Plodte a množte se a naplňte zemi. Podmaňte ji a panujte nad mořskými rybami, nad nebeským ptactvem, nade vším živým, co se na zemi hýbe.“ (Gn 1, 28) Biosféra (oživená část planety,

resp. „slupka“ obepínající planetu, jejíž mocnost je přibližně 20 kilometrů) je prostorově ohraničená. Proto také podmaňování si a naplňování země má svoje limity. Exponenciální nárůst (počtu obyvatel, spotřeby zdrojů, produkce znečištění) není dlouhodobě udržitelný a možný v prostorově ohraničeném systému. Pokud toto nebudeme respektovat, uplatní se, slovy britského ekonoma a pastora Thomase Roberta Malthuse (1798) vnější faktory, jako jsou hlad, epidemie, vnitrodruhová agresivita. A to určitě není nic, co by odpovídalo záměrům Stvořitele, který své dílo stvořil z lásky.

Jinými slovy papežovu myšlenku vyjádřil již před léty polsko-americký katolický myslitel Henryk Skolimowski. Ten považuje soudobé módní postoje, egoismus, narcismus, snobismus, vše co vede konzumní společnost k ničení a sebezničení, za následek etického vakua, které kolem nás vytváří etický relativismus. Proto bychom se dle něj měli navrátit k uznání posvátnosti života, které umožňuje popření morálního relativismu uznáním absolutního nároku posvátnosti.

V paragrafu 124 a dále papež František zmiňuje věc, která ještě asi v blízké budoucnosti nabude na aktuálnosti – hodnotu práce: „Jakékoli integrální pojetí ekologie, které nevyklučuje člověka, nezbytně obsahuje hodnotu práce.“ Připomíná mnišskou tradici, zejména heslo benediktinů, kteří mají klíčovou zásluhu na obnově Evropy po pádu Římské říše: Ora et labora (Modli se a pracuj.).

V počátcích průmyslové revoluce luddité rozbíjeli stroje, protože se domnívali, že jim berou práci. Nakonec se většina lidské práce přesunula do sféry služeb. Jenže nyní, v době globalizace, hrozí dvojí nebezpečí. V chudých zemích jsou lidé ochotní pracovat za také nízké mzdy, že to bere práci lidem v rozvinutých zemích. A co víc, moderní technologie nahrazují člověka téměř všude. Už nejde jen o málo kvalifikovanou práci v zemědělství a v průmyslu.

Dnes je možné a v brzké budoucnosti bude běžné, že auta budou jezdit bez řidičů, letadla létat bez pilotů, práce učitelů bude částečně nahrazována počítačovými výukovými programy, některá vyšetření i chirurgické zákroky převezmou v nemocnicích počítačem řízené stroje, za právníky budou stohy papírů číst a vyhodnocovat počítačové programy atd. Dnes je v mnoha zemích nezaměstnanost především mladých lidí až 50 %. To je devastující. Slovy papeže Františka: „Snižování počtu pracovních míst má i negativní dopad na ekonomiku tím, že postupně eroduje „sociální kapitál“, tedy síť důvěry, spoléhání se na druhé a dodržování pravidel, jež jsou nezbytné pro každé občanské soužití“.

Neradostná vyhlídka nedostatku práce by možná měla zajímavé řešení, které však v praxi zatím vyzkoušeno nebylo. Jedná se o ideu tzv. občanského příjmu, s níž přišel ekonom James Robertson (1999): „Občanský příjem je nezdaněný příjem, který by byl vyplácen každému bez výjimky, včetně dětí. Na občanský příjem by měl nárok každý, včetně nezaměstnaných. Nahradil by celou škálu dnes existujících státních příspěvků (přídavky na děti, podpora v nezaměstnanosti, nemocenské dávky, starobní důchody aj.) i když by si každý mohl navíc platit pojištění.

Občanský příjem by pravděpodobně umožnil vznik mnoha nových, nízce placených pracovních míst a míst na zkrácený úvazek (týkajících se např. oblasti recyklace, oprav,

pěstování organických plodin aj.). Jednou z výhod občanského příjmu by bylo, že by odpadlo dnešní administrativně náročné a ponižující ověřování příjmů (kdy např. příjemce příspěvku v nezaměstnanosti musí prokazovat, že nemá žádné finanční zdroje). Občanský příjem by lidem umožnil zabývat se neplacenou (nebo málo placenou) prací – výchovou dětí, prací pro společný prospěch komunity apod.

O něco dále (paragraf 129) papež František uvádí: „Aby existovala ekonomická svoboda, z níž skutečně všichni profitují, může být někdy prospěšné ukládat omezení těm, kdo disponují velkými zdroji a finanční mocí.“ To je velké a těžké téma. Evropské státy se po desetiletí snaží přijít na optimální míru zdanění. A zdá se, že příliš velká míra zdanění u lidí s nejvyššími příjmy (např. ve Švédsku kdysi přes 70 %) je kontraproduktivní – narůstají podvody, lidé se stěhují jinam atd. Na druhou stranu se v době globalizace neuvěřitelně rychle prohlubuje propast mezi těmi nejbohatějšími a nejchudšími. V roce 2014 vlastnilo 80 nejbohatších miliardářů stejné jmění, jako 50 % chudých obyvatel planety (3,5 miliardy lidí!) a britská nevládní organizace Oxfam odhaduje, že pokud budou současné trendy pokračovat, již v roce 2016 by 1 % nejbohatších lidí vlastnilo stejný majetek, jako 99 % ostatních lidí.

V této souvislosti je dobré zmínit poměrně radikální návrh ekonoma Hermana Dalyho (1977), že bychom měli zavést nejen garantovaný minimální příjem (jak je to běžné v rozvinutých zemích), ale také maximální příjem: „Pokud existují meze růstu ekonomiky, pak musíme připustit, že čím větší díl z ekonomického koláče ukusujeme, tím méně pro ostatní (současníky, budoucí generace) zůstává.“

Herman Daly navrhuje, aby se maximální a minimální příjem lišily o faktor deset (rozdíl mezi nejvyšším a nejnižším příjmem by byl nejvíce desetinásobný). Nerovnost by byla ospravedlněna tím, že lidé mají různé nadání, schopnosti, liší se i pracovním nasazením a pílí. Podle Dalyho je maximální únosná zátěž sociální nerovnosti někdo okolo faktoru 100. Pak následuje již to, čemu se říká třídní boj. Daly zformuloval tento ekonomický princip ve formě jedenáctého „biblického přikázání“: „Nepřipustíš bezmeznou nerovnost v distribuci soukromého vlastnictví.“

Upřímně řečeno, nedovedu si představit, jak by se tento princip podařilo politicky prosadit a jak by reálně fungoval. Omezovali by se tímto principem nejen zaměstnanci, ale i zaměstnavatelé (podnikatelé)? To by mohlo silně poškodit motivaci, kreativitu a úsilí mnoha výjimečně schopných lidí. Ale za hlubší úvahu „maximální příjem“ stojí, protože pořád platí, že přírodní zdroje jsou omezené a konečné.

Možná by stačilo dílčí, ale také účinné opatření. Jedním z nich by mohla být tzv. Tobinova daň. Dnes je na světě osm či devět z deseti finančních operací ryze spekulativních a trhem takto každý den protékají doslova tisíce miliard dolarů. Za tyto astronomické částky se nic nevyrobí, peníze pouze změní svého majitele, přičemž někdo získal a někdo ztratil.

Již v roce 1972 navrhl ekonom a nositel Nobelovy ceny James Tobin zdanit devizové transakce, aby vlády znovu získaly možnost účinně ovlivňovat makroekonomiku a národní měnovou politiku. Už ve 30. letech 20. století upozorňoval na nebezpečí spekulativních

finančních operací ekonom John Maynard Keynes: „Nemůžeme očekávat nic dobrého od situace, v níž se hospodářský rozvoj země stal vedlejším produktem kasina.“

Tobinova daň by učinila krátkodobé nájezdy na měnu méně lukrativními, protože přesunout velké částky do země a zase je rychle vyvést by se prodražilo. Daň by měla být větší u krátkodobých operací a nižší u dlouhodobých operací spojených se zahraničním obchodem a přímými investicemi. I kdyby tato daň byla jen ve výši 0,1 %, roční příjmy by dosahovaly stovek miliard dolarů. Ty by mohly být využity např. na boj s chudobou, nebo na péči o životní prostředí. Celé to má jedinou nevýhodu – s návrhem přišel James Tobin před více než 40 lety a dodnes se nic podobného nepodařilo zavést.

Jiným a pravděpodobně ještě řádově účinnějším opatřením by bylo zavedení ekologické daňové reformy. Její podstata spočívá v přesunu daňové zátěže z toho, čeho chceme mít dostatek (zejména práce a tedy i zaměstnanosti lidí) na to, čeho chceme mít co nejméně (např. vyčerpání přírodních zdrojů). Znamená proto postupné (dlouhodobé) výrazné zdanění, a tedy zdražení energetických a surovinových zdrojů, které by ovšem bylo kompenzováno nižším, případně až nulovým zdaněním práce.³

I tento návrh má podobný nedostatek jako Tobinova daň. Myšlenka je velmi stará, před sto lety s ní přišel Cecil Pigou (tehdy reformu jen nenazýval „ekologická“). Prosadit se ji však nepodařilo dodnes.

Kapitola čtvrtá: Integrální ekologie

Jak si člověk pomocí vědy a techniky podmaňuje vnější svět, ztrácí vládu nad svým světem vnitřním. Proniká sice do tajemství nekonečně malých i nekonečně velkých světů, ale své vlastní tajemství nechápe. Chce řídit vesmír, ale neví již, jak by řídil sama sebe.

Michel Quist

Nechci být puntičkář, ale název první subkapitoly je poněkud zavádějící: „Environmentální, ekonomická a sociální ekologie“. Ekologie, jak papež František sám uvádí, je nauka o vzájemných vztazích mezi živými organismy a prostředím, ve kterém se vyvíjejí. Takže např. „environmentální ekologie“ moc nedává smysl, protože environmentalistika je součástí (podmnožinou) ekologie, studuje vzájemné vztahy člověka (resp. lidské společnosti) a jeho prostředí.

Vhodnější název by tedy byl „Environmentální, ekonomická a sociální udržitelnost“, nebo ještě přesněji: „Environmentální, ekonomické a sociální aspekty dlouhodobě udržitelného

³ Pokud by se např. ceny surovin a energií zvyšovaly o 5 % ročně, dojde k jejich zdvojnásobení za 14 let, ke čtyřnásobnému zvýšení dojde za 28 let. Při takto pozvolném nárůstu by měly být podniky i domácnosti schopné adaptovat se na nové podmínky. Taková daňová reforma by ovšem musela být fiskálně (rozpočtově) neutrální. Tedy, co by stát získal na vyšším zdanění přírodních zdrojů, to by v plné výši „rozpustil“ do snížení zdanění práce.

rozvoje“. Udržitelný rozvoj totiž můžeme zjednodušeně definovat jako takový rozvoj, který je ekonomicky životaschopný, sociálně únosný a citlivý vůči životnímu prostředí.

Určitě se však ztotožňuji s konstatováním papeže Františka, že „zásadní je hledat integrální řešení“. To není v dnešní době atomizované a individualizované společnosti a až extrémní specializace ve vědě snadné.

Abychom mohli v oblasti životního prostředí a udržitelného rozvoje hledat integrální řešení, potřebujeme si vytvořit zjednodušenou realitu, tedy model. Nejlépe systémový model, abychom dokázali najít ty nejpodstatnější části (prvky) modelu a vzájemné vztahy a souvislosti mezi nimi.

Rád bych zde velmi stručně připomněl systémový model životního prostředí již zesnulého Josefa Vavrouška (1990). Abychom mohli komplexní problematiku životního prostředí studovat, rozumět jí a stav životního prostředí ovlivňovat, potřebujeme zjednodušení reality, tedy model životního prostředí člověka. V něm jsou podstatné nejen jeho jednotlivé prvky, ale také vzájemné vazby mezi těmito prvky, které vytvářejí společně systém. Ve svém modelu Josef Vavroušek rozlišoval tři základní kategorie problémů:

1. Změna kvality jednotlivých složek životního prostředí člověka.
2. Přírodní a antropogenní faktory ovlivňující kvalitu životního prostředí člověka.
3. Zdravotní, sociální, etické, ekonomické a politické důsledky změny kvality životního prostředí člověka.

U tří uvedených kategorií životního prostředí můžeme dále rozlišit tři roviny jevů:

- a) Primární rovina, které odpovídají bezprostředně zřejmé, obvykle poměrně rychle probíhající a měřitelné jevy.
- b) Sekundární rovina, kam patří zprostředkované, komplexnější, hůře identifikovatelné a těžko měřitelné jevy, probíhající obvykle s časovým zpožděním. Jsou vyvolány jevy primárními v důsledku jejich synergického působení.
- c) Terciární rovina, zobecňující hluboké souvislosti, příčiny a důsledky primárních i sekundárních jevů a jejich celkové synergické vyústění. Terciární jevy obvykle probíhají s dlouhým časovým odstupem od jevů nižších úrovní a jsou velmi těžko měřitelné.

V podkapitole „Kulturní ekologie“ papež František zmiňuje, že „ekologie vyžaduje také péči o kulturní bohatství lidstva“ a „konzumistická vize nynější globalizované ekonomie vede k homogenizaci kultur“. Je to tak. Stejně jako je třeba pečovat o diverzitu druhovou a ekosystémovou, je třeba myslet i na diverzitu (rozmanitost) lidského společenství. V ohrožení nejsou ani tak velké, kulturně-civilizační okruhy (hinduistický, islámský, západní, čínský atd.), jako spíše kmeny a etnika původních obyvatel („přírodní národy“), které v průběhu několika málo generací přecházejí z života doby kamenné do postindustriální společnosti.

Tato společenství jsou do jisté míry v pasti. Vrátit se ke starému způsobu života nemohou ani nechtějí a žít v moderní společnosti je pro ně velmi složité. Konzumistické vize jim nikdo až tak moc nevnučuje, spíše jsou pro ně nesmírně lákavé. A bude to chtít hodně trpělivosti a dobré vůle na obou stranách, aby se jim v průběhu několika příštích generací tento přechod z „doby kamenné“ do moderní společnosti podařil.

Před léty jsem měl možnost to vidět na vlastní oči u kanadských Inuitů (Eskymáků). Když v polovině 20. století přestali Inuité migrovat, velmi rychle ztratili schopnost přežít v zimních měsících v tundře. Díky podpoře kanadské vlády mají dnes hezké domy, moderní obchody, školy, krytý bazén atd. Nicméně nezaměstnanost dosahuje 80 %, rozmohl se alkoholismus, kouření a nezdravá jídla, stoupla sebevražednost.

Už v zimě nebojují v tundře o holé přežití, ale sedí doma u televize a frustrovaně sledují nekonečné seriály se života amerických milionářů. A vědí, že oni tak žít nikdy nebudou. Aby se alespoň zachránily jejich příběhy, legendy, písně, malby a další hmotná i nehmotná díla, bylo vybudováno v osadě Baker Lake, kde jsem byl, inuitské muzeum. To ovšem vybudovali a provozovali místní „bílé učitelé“ v naději, že Inuité se jednou budou chtít ke svým kulturním kořenům vrátit. Snad se jejich naděje naplní.

V paragrafech 150 – 153 se papež František věnuje potřebě důstojných podmínek pro život ve městech. Teprve v paragrafu 154 připomíná také chudé venkovské oblasti: „Nemělo by se zapomínat na osamocenenost a zanedbanost, kterou trpí také někteří obyvatelé venkovských zón, kam nedosahují základní služby a pracující jsou tam nuceni žít v podmínkách otroctví bez práv a vyhlídek na důstojnější život.“

Život na venkově je ještě těžší a složitější, než život ve městech. To je zřejmé z toho, jak lidé v rozvojových zemích „hlasují nohama“ a masově odcházejí z venkova do měst. Dnes žije ve městech již polovina světové populace, v roce 2050 to budou už dvě třetiny obyvatel planety. Městská populace narůstá o šedesát miliónů ročně. Kvůli tomu se vyhlidňuje venkov. Odcházejí především mladí lidé a ekonomicky aktivní lidé středního věku, kteří pak na venkově chybí. Zůstávají jen staří lidé a děti.

Život ve slumech velkých měst je moc těžký, ale aspoň máte naději, že se na vás usměje štěstí, najdete si slušnou práci a polepšíte si. Na venkově je to spíše jen dřina v samozásobitelském zemědělství, bez valných vyhlídek na změnu. Někdy pak má chudoba i nečekané aspekty, které si běžně neuvědomujeme. Polský autor Ryszard Kapuscinski mluví o „tyranii tmy“. Mnoho lidí si nemůže dovolit koupit ani petrolejovou lampu a nemají čím svítit. V tropech se přitom přibližně v sedm hodin večer stmívá a v šest hodin ráno rozednívá. Část noci můžete spát, ale co se zbylým časem, když nemáte zdroj světla?

Na venkovské oblasti velmi často zapomínají také rozvojové a humanitární organizace. Na Haiti jsem viděl, jak bylo téměř nemožné dostat potravinovou a jinou pomoc do severozápadní části Haiti (kde dříve působil český misionář Roman Musil), především velké mezinárodní organizace se omezovaly na působení v hlavním městě a v několika dalších větších městech. Je to pro ně snažší, ale to neznamená, že pomáhají těm nejpotřebnějším.

V dalším textu encykliky se papež zmiňuje o významu tzv. obecného dobra, které má dle něj ústřední a jednotící roli v sociální etice. Bezpochyby je to pravda, ale skutečností je, že se jedná o mimořádně křehký princip, permanentně ohrožený naší lidskou nedokonalostí. Garrett Hardin (1985) a u nás v České republice Erazim Kohák (1998) mluví o tzv. „tragedy of commons“, ve volném překladu o „tragédii obecní pastviny“. Je-li něco společné, např. obecní louka, tak může být zničena i v důsledku drobných, ospravedlnitelných přání, pokud jednotliví aktéři neberou ohled na obecné dobro. Pokud každý hospodář pase na obecní pastvině jen o několik ovcí víc, než by měl, dohromady všichni, každý svým nepatrným přičiněním, obecní pastvinu zničí.

Tragédie obecní pastviny je tedy dle Erazima Koháka nechtěný, nepředvídaný následek skromných přání. Možnost společenského soužití velmi záleží na nadhledu, který je ochoten vzít v potaz nejen vlastní přání, ale i potřebu společného dobra. Kde takový nadhled a velkorysost neexistují, dochází k tragédii.

V poslední podkapitole papež František zmiňuje mezigenerační spravedlnost, která je vlastně ústředním principem dlouhodobě udržitelného rozvoje. Myslím, že je to jedna z největších výzev, které před námi stojí – brát ohled na budoucí generace a jednat podle toho. V minulosti si nejrůznější zájmové skupiny prosazovaly svoje práva, ať už násilnými či nenásilnými prostředky (zrušení otroctví, nevolnictví, hlasovací práva žen atd.). Poprvé stojíme před výzvou přiznat určitá práva těm, kteří tu ještě nejsou (protože se ještě nenarodili) a nemohou tedy svoje práva sami hájit. Přitom jejich život bude zásadně ovlivněn tím, v jakém stavu jim zanecháme planetu.

Protože chceme brát ohled na budoucí generace, měli bychom se také zajímat o budoucnost a snažit se ji předvídat. Ne ve smyslu předpovědi konkrétní budoucnosti, ale ve smyslu identifikace hlavních rozvojových příležitostí a ohrožení, co za jakých podmínek by mohlo nastat a co s tím můžeme dělat.

Na světě existují tisíce akademických pracovišť, která se zabývají historií. Tu můžeme poznávat a různě interpretovat (např. jestli Napoleon bych padouch nebo hrdina), nemůžeme ji však změnit. Budoucnost naproti tomu nemůžeme plně poznat, můžeme ji však našimi dnešními volbami a činy ovlivnit. Proto má smysl se o ni zajímat.

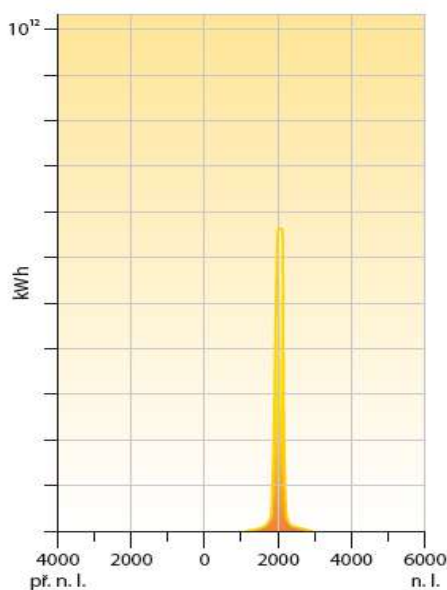
Dá se to vyjádřit i určitou nadsázkou. Jsme jako posádka automobilu, která se dosud orientovala a jízdu korigovala jen pohledem do zpětného zrcátka. Při velmi pomalé jízdě je to možné. Díky pokrokům ve vědě a technice se však vývoj společnosti zrychluje a je třeba začít dívat se i před sebe, dopředu. Jedeme-li do neznáma, „v noci“, je také vhodné zapnout reflektory, které cestu osvětlují. A čím jedeme rychleji, tím výkonnější světla (poznání budoucích příležitostí a ohrožení) potřebujeme. Toto je těsně spojeno i s principem předběžné opatrnosti, který papež František ve své encyklice zmiňuje (tam, kde hrozí vážná nebo nenapravitelná škoda, nesmí být nedostatek vědecké jistoty zneužit pro odklad určitých opatření, která by mohla zabránit poškození životního prostředí).

Kapitola pátá: Některé linie směřování a jednání

Stěžejními hodnotami křesťanství je víra, naděje, láska. Stěžejními hodnotami pro pozdní modernu jsou rychlost, blahobyť, zábava.

Tomáš Halík

V podkapitole „Dialog o životním prostředí v mezinárodní politice“ papež zmiňuje, že „technologie založená na fosilních, velmi znečišťujících palivech, musí být postupně a neprodleně nahrazena“. S tím se nedá nesouhlasit, jen se to snadněji řekne, než udělá. Fosilní paliva jsou uhlovodíkové sloučeniny, které se na zemi vytvářely za specifických podmínek a v různých obdobích posledních 500 milionů let. My tuto energetickou konzervu vytáhneme ze země a využijeme primitivním způsobem – spálíme ji. To děláme ve velkém posledních 100 let a předpokládáme, že máme zásoby na dalších 100 let (u ropy asi méně, u plynu více, ale to je teď jedno). V rámci „energetického mejdanu“ tedy za 200 let spotřebujeme to, co se zde vytvářelo milióny a milióny let.

Obr. 3: Období využívání fosilních paliv v průběhu historie (upraveno podle Radermacher, 2004)

Vedlejším produktem tohoto chování je produkce skleníkových plynů (především oxidu uhličitého). Jeho koncentrace v ovzduší jsou nyní nejvyšší za posledních 1 400 let a klima se nám začíná měnit. Předpokládáme, že do konce století (ale možná už do poloviny 21. století) se globálně oteplí o 2 stupně Celsia. To způsobí, kromě jiného, že se subtropy stanou téměř neobyvatelnými (kvůli suchu a vysokým teplotám bude tamní zemědělství skomírat). Lidé se proto budou stěhovat do vyšších zeměpisných šířek. V případě Evropy to znamená, že lidé ze země Afriky a Blízkého východu se budou tlačit do Evropy. Nepůjde o statisíce migrantů,

jako dnes, ale o desítky miliónů migrantů. Nebude se to nám, Evropanům, líbit, ale racionálně vzato na to budou mít právo. Protože oxid uhličitý jsme vypouštěli především my, v industrializovaných zemích, oni budou sklízet důsledky.

Dále papež František zmiňuje různé světové summity, pořádané během posledního čtvrt století. Výsledky těchto summitů jsou rozporuplné a spíše neuspokojivé. Ledacos se podařilo, třeba přijmout na summitu v Rio de Janeiru (1992) klíčový dokument o udržitelném rozvoji – Agendu 21. Na druhou stranu se ani v Riu, ani deset let poté v africkém Johannesburgu, nepodařilo přijmout Chartu Země, první pokus o jakousi „celoplanetární ústavu“.

Papež František zmiňuje úspěch Montrealského protokolu (1987) o ochraně ozónové vrstvy a celosvětovém zákazu výroby a používání tzv. tvrdých freonů (které ozónovou vrstvu ničí) od roku 2005. Úspěch to bezesporu je, ale je třeba připomenout, že dohodu se podařilo prosadit proto, že byla úspěšně vyvinuta náhrada freonů a chemické koncerny samy tlačily zákaz tvrdých freonů (získaly tím konkurenční výhodu oproti firmám, které tyto substituční látky vyvinuty neměly).

Prosadit podobnou dohodu pro emise CO₂ bude těžké, až nemožné, protože oxid uhličitý vzniká při spalovacích procesech a nebude tedy „náhražku“ možné vyrobit (resp. nebude snadné obejít se bez využívání fosilních paliv). Na zákazu freonů se také dobře dá ukázat, že i když vše jde poměrně dobře, vezme si to svůj čas, který se tak stává velmi vzácným a „vyčerpatelným“ zdrojem.

Trvalo 13 let od prvního vědeckého článku, který popisoval souvislost mezi uvolňováním freonů a ničením ozónové vrstvy (Molina, Rolland, 1974), k přijetí Montrealského protokolu. Dalších 13 let trvalo, než byl Montrealský protokol (včetně Londýnského dodatku) realizován. A bude to trvat ještě více než jedno století, dokud chlór z freonů definitivně nevyjmizí z atmosféry. (Meadows, Meadows, Randers, 1992)

Papež František zmiňuje, že pokrok u dalších dohod, týkajících se biologické diverzity a desertifikace je mnohem menší. U klimatických změn jsou pak výsledky žalostně skromné. Není divu. Nemáme totiž účinné nástroje globálního řízení. Svět je globalizovaný, ale Organizace spojených národů a mnohé další mezinárodní organizace jsou uskupením egoisticky se chovajících národních států. Snahy o reformu OSN se vedou nejméně dvacet let (od publikace zprávy „Naše globální sousedství“ v roce 1995), výsledky jsou téměř nulové. Přitom nutně potřebujeme nějakou formu globálního řízení (nikoliv globální vlády) a soubor sdílených a vymahatelných pravidel.

Je to podobné, jako v dopravním provozu. Nikdo rozumný si nestěžuje, že příkaz stát na červenou a nepřejíždět plnou čáru omezuje jeho svobodu. Rádi toto drobné omezení vyměníme za bezpečí, které nám tato pravidla poskytují. A jsme také rádi, že jsou uplatňována na celém světě, bez rozdílu.

V paragrafu 171 papež František zmiňuje, že strategie prodeje „emisních povolenek“ (což je sám o sobě dobrý nápad, který se osvědčil v minulosti při snižování emisí oxidu siřičitého ve

Spojených státech) u oxidu uhličitého může zrodit novou formu spekulací. Česká republika je toho, bohužel příkladem.

Kjótský protokol zavazoval Českou republiku snížit emise CO₂ do roku 2010 o 8 % oproti hladině z roku 1990. V roce 1990 jsme si užívali pádu komunistické moci, stále jsme však byli v té době země s orientací na těžký průmysl a se zoufale zastaralou technologickou úrovní. Díky tomu jsme měli obrovské emise oxidu uhličitého a nebyl problém tuto úroveň snížit ne o 8 %, ale o více než 20 %. Mohli jsme tak prodávat emisní povolenky (např. Japonsku), na kterých jsme vydělali několik desítek miliard korun. Nic proti tomu, má to však jeden háček. I dnes jsme čtvrtý největší producent CO₂ v Evropě, s emisemi 12 tun na obyvatele ročně. Průměr Evropské unie je 8,3 tuny CO₂ na obyvatele za rok. Patříme tedy k největším znečišťovatelům, přesto jsme díky nastaveným podmínkám vydělali spoustu peněz.

V paragrafu 172 zmiňuje papež František, že „pro chudé země je prioritou vykořenění bíd“ (podobně se vyjádřila na první konferenci OSN o životním prostředí a rozvoji ve Stockholmu, v roce 1972, tehdejší indická ministerská předsedkyně, Indira Gándhiová: „Naším největším znečištěním je chudoba.“). Hned však podotýká, že se současně musí vzít v úvahu skandální úroveň spotřeby některých privilegovaných složek vlastní populace a lépe čelit korupci.

Představitelé rozvojových zemí (zejména afrických) se nemohou stále vymlouvat na dědictví kolonialismu. Schopnost „dobrého vládnutí“ je často žalostná a političtí představitelé se tváří, jako by to nebyla jejich věc. Rozdíly v bohatství jednotlivých států jsou velké, ale ještě propastnější jsou rozdíly mezi obyvateli uvnitř států. Zde je na tom tradičně špatně region Latinské Ameriky, nejhůře je na tom Brazílie. Poměr příjmů mezi 20 % nejbohatších a 20 % nejchudších obyvatel je přibližně 30:1. V rozvinutých zemích je tento poměr zhruba 6:1 – 9:1. V chudých zemích existuje neskutečně bohatá, avšak málo početná elita a pak masa velmi chudých lidí. Rozvinuté země se mohou více opřít o stabilizující prvek ve společnosti – střední třídu.

Papež František zmiňuje i potřebu lepší správy mořských zdrojů mimo jurisdikci jednotlivých států a upozorňuje na potřebu režimu správy pro řadu tzv. obecných globálních dober (paragraf 174).

Již v roce 1995 navrhovala Komise pro globální řízení systém poplatků za používání společných (globálních) statků. Jednalo se zejména o:

- doplatek k letence za používání stále více vytížených leteckých tras a vybírání malého poplatku za každý mezinárodní let;
- poplatek za námořní dopravu po oceánech, odrážející potřebu kontroly znečištění oceánů a udržování mořských cest otevřených všem legitimním uživatelům, a speciálního poplatku za zanechání netoxického odpadu v mořích;
- uživatelský poplatek za oceánské, ne pobřežní rybaření, odrážející tlaky na mnohá loviště ryb a náklady na výzkum a dohled;

- speciální uživatelský poplatek za činnost v Antarktidě, jako např. rybaření, aby bylo zachování zdrojů financováno na základě faktu, že kontinent je součástí společného dědictví lidstva;
- parkovací poplatky pro geostacionární satelity;
- poplatky za uživatelská práva k elektromagnetickému spektru.

Příjem z těchto poplatků by umožnil (doufejme) také lepší správu těchto společných statků.

V paragrafu 179 papež František uvádí: „Zatímco existující světový řád je neschopný přijmout odpovědnost, lokální instance to dokáže.“ Na základě více než 25 leté zkušenosti, kdy se snažím sledovat dění v oblasti udržitelného rozvoje, jsem také stále skeptičtější vůči velkým iniciativám a světovým summitům a naději spatřuji v lokálních aktivitách.

V naplňování Agendy 21 se objevují největší signály naděje právě na komunální úrovni měst, obcí, mikroregionů. A to v Evropě, ve světě, i v České republice (u nás např. obce Chrudim, Litoměřice, Kopřivnice, Vsetín, Křižánky a další).

V paragrafu 181 nabádá papež František politiky, aby jednali odpovědně a to i v dlouhodobém časovém horizontu, přesahujícím jejich funkční období. Takové jednání někdy znamená jít i proti mínění většiny. Z politika se stává státník, když je schopen upřednostnit hlas svého svědomí na úkor přání většiny, pokud jsou vzájemně v rozporu. Nemohu v této souvislosti nevzpomenout strůjce Marshallova plánu, amerického prezidenta Harry S. Trumana.

Když Truman po druhé světové válce Marshallův plán pro Evropu prosazoval, americká veřejnost byla proti. Celkem logicky – v Evropě na bojišti zemřelo mnoho mladých Američanů a měli tedy pocit, že pro starý kontinent Amerika udělala dost. Prezidentovi poradci jej také od tohoto úmyslu zrazovali. Trumanova odpověď je i dnes pro nás velmi inspirativní:

„Rád bych věděl, kam by došel Mojžíš, kdyby měl zkoumat názory Židů v Egyptě. Co by hlásal Ježíš, kdyby se měl řídit průzkumem veřejného mínění v izraelské zemi? (...) Na průzkumech nezáleží. Záleží na pravdě a nepravdě, na vůdcích, kteří silou ducha, čestností a vírou ve spravedlnost formují epochy v dějinách světa.“ (Johnson, 2000)

Takže, jak říká papež František, „ta nejlepší opatření se neujmou, pokud budou chybět velké cíle, hodnoty, humanistické chápání schopné dát každé společnosti šlechetný a velkorysý cíl“.

V podkapitole „Dialog politiky a ekonomie za plnost lidství“ papež František varuje, že záchrana bank za každou cenu potvrzuje absolutní vládu finančnictví, které nemá budoucnost a které po dlouhých, nákladných a kosmetických změnách může plodit jenom nové krize.

Doplnil bych, že tuto situaci, kdy krizi finančnictví zaplatí daňoví poplatníci, lze nazvat „investorským socialismem“. Reálný socialismus, jak jsme jej 40 let bolestně zakoušeli, znamenal společenské vlastnictví výrobních prostředků (např. továren). Nový finanční socialismus kolektivizuje rizika platební neschopnosti, nikoliv výrobní prostředky. Je to

vlastně, technicky vzato, horší než původní socialismus, protože ten rozdělval peníze směrem dolů (od bohatých k chudým), finanční socialismus snižuje spekulativní investiční rizika a rozděluje bohatství od chudých směrem k bohatým.

V paragrafu 193 papež František píše: „Pokud udržitelný rozvoj nabízí nové způsoby růstu, pak rovněž v případě nenasytného a nezodpovědného růstu (...) je zapotřebí pomýšlet na zvolnění kroku a stanovení určitých rozumných mezí. (...) Proto nadešla chvíle přijmout v určitých částech světa jisté zpomalení a chránit zdroje.“

To je samozřejmě rozumný návrh, ale těžko prosaditelný. Možná budeme muset projít nějakou hlubokou (nejen ekonomickou) krizí, abychom reálně začali uvažovat o jiném modelu pokroku a rozvoje.

Téměř identický návrh, jako papež František, navrhovala již první zpráva Římskému klubu „Limits to growth“ (Meadows, Meadows, Randers, 1972). Z dnešního pohledu jednoduchý počítačový model zkoumal pět hlavních světových trendů: zrychlující se industrializaci, populační růst, potravinový problém, vyčerpání neobnovitelných zdrojů a zhoršování životního prostředí. Pro všechny stanovené trendy byla (a dodnes je) charakteristická exponenciální křivka. Exponenciální růst v prostorově ohraničené biosféře však nemůže trvat dlouho a narazíme na limity růstu. Jako řešení navrhovali autoři zprávy „nulový růst“ světového hospodářství, což však nebylo a není reálné, a domnívám se, že ani správné. Znamenalo by to odsoudit rozvojové regiony k věčné chudobě nebo drasticky omezit hospodářské aktivity rozvinutých zemí.

Růst pro růst je ideologií rakovinné buňky.

Edward Abbey

Na tuto „past nulového růstu“ se pokusili reagovat autoři druhé zprávy Římskému klubu (Mesarovič, Pestel, 1976) koncepcí tzv. „organického růstu“. Jako inspiraci pro rozvoj lidského hospodářství nabízeli vývoj živých organismů. Ty také rostou, ale různé části živého organismu se v čase vyvíjejí různě, do své optimální podoby. Svět se také vyvíjí nerovnoměrně a především pro rozvojové země je prozatím další hospodářský růst nezbytný.

V dalším paragrafu papež František vyzývá, abychom vyvinuli nové modely pokroku. Potřebujeme obrácení globálního rozvojového modelu a redefinici pokroku. Souhlasím, ale asi to nepůjde na globální úrovni. Jednou, v daleké budoucnosti, toho třeba lidstvo bude schopno, nyní je však, zdá se, prosazení určitých principů globálního řízení nad naše síly. O to více bych spoléhal na lokální aktivity a iniciativy. Může se to zdát málo, ale stejně jako je pro zdravý vývoj společnosti potřebná zdravá rodina (jako základní jednotka společnosti), tak také vůle redefinovat pokrok a modifikovat rozvojový model asi vzejde ze stovek a tisíců iniciativ místních komunit a společenství.

To je nakonec blízké i tomu, po čem volá papež František v paragrafu 196 – naplňování principu subsidiarity (ať je vše řešeno na té nejnižší úrovni, na jaké je to možné). V tomto

paragrafu také papež František uvádí, že některé ekonomické sektory mají dnes větší moc, než samotné státy. Má na mysli asi nadnárodní korporace. A vskutku, dnes je mezi 100 ekonomicky nejmocnějšími aktéry světa polovina států a polovina nadnárodních společností. To znamená, že těchto padesát soukromých podnikatelských subjektů je ekonomicky silnějších (mocnějších), než všechny státy světa, které se v ekonomickém žebříčku států pohybují od 50 do 193 místa (to je počet členských států OSN).

Mezi těmito nejbohatšími nestátními aktéry nemusí být jen „lidé dobré vůle“. Například zisky mafie ve Spojených státech (Cosa Nostra) z ní činí dvacátou nejbohatší organizaci na světě.

Kapitola šestá: Ekologická výchova a spiritualita

Život mě naučil, že žít znamená dostat trochu času, abychom využili svou svobodu, naučili se milovat a připravili se tak k věčnému setkání s Věčnou láskou.

Abbé Pierre

Je sympatické, že papež František věnuje celou kapitulu své encykliky ekologické výchově a spiritualitě. Vzdělání a výchova k úctě vůči životu a přírodě je dost možná tím klíčem, který může v dlouhodobějším horizontu proměnit naše smýšlení, hodnotové orientace a v konečném důsledku i jednání. Vůči takové změně jsou nejcitlivější mladí lidé, kteří ještě neztratili své ideály. A pak často také starší lidé, kteří bilancují svůj život a snaží se rozlišit to podstatné a nepodstatné.

Střední generace bývá vůči změně svých hodnotových orientací obvykle imunní, protože je příliš zaneprázdněna péčí o rodinu a práci. Nicméně i tato generace má „Achillovu patu“, slabé místo, kde je ovlivnitelná. Jsou to jejich děti. Vůči nim jsou citliví a otevření. Takže ve škole či v jiných vzdělávacích zařízeních mohou učitelé ovlivnit děti, skrze které pak mohou působit nepřímo i na rodiče. Proto jsou ekologická výchova a environmentální vzdělávání tak potřebné.

V paragrafu 204 papež František upozorňuje na velmi podstatnou věc: „Čím více se vyprazdňuje srdce člověka, tím více potřebuje kupovat, vlastnit a konzumovat věci.“ Jinak řečeno, konzum je odrazem vnitřní prázdnoty.

Dále, v paragrafu 206, papež František výstižně připomíná, že konzum je vždy sdílenou odpovědností producenta i spotřebitele. Možná zejména spotřebitele, protože výrobci se přizpůsobují poptávce, kterou určují spotřebitelé. Jak říká papež František: „Nakupování je vždy mravní, a nejen ekonomický úkon.“

V paragrafu 207 se papež František odvolává na Chartu Země. Ta však, jak jsem zmínil dříve, nebyla přijata ani na konferenci OSN o životním prostředí a rozvoji v Riu v roce 1992, tak ani o deset let později na konferenci OSN o udržitelném rozvoji v Johannesburgu.

Papež František říká, že se odvažuje předložit tuto cennou výzvu znovu. A opravdu, zkusme ještě třetí pokus, stojí to za to. Papež František je velká morální autorita a třeba by se to mohlo povést. Nebo se pokusme tento dokument aktualizovat, modifikovat a přijmout v rámci Římsko-katolické církve, která je přece katolická (všeobecná). Nebo budme ambicióznější a pokusme se o přijetí v rámci křesťanských církví. Nebo dokonce, jako součást mezináboženského dialogu, v rámci světových náboženství. Tato Charta Země, první celoplanetární ústava v dějinách (byť by byla právně nezávazná) by nám velmi pomohla vytvořit „alternativní životní styl“, ke kterému papež František vybízí.

V paragrafu 210 volá papež František po tom, aby ekologická výchova usilovala o obnovu rovnováhy na čtyřech úrovních: té vnitřní, sami se sebou, té solidární s druhými, té přirozené se všemi živými bytostmi a té duchovní s Bohem. Snad můžeme doplnit, že bychom se měli věnovat čtyřem typům prostředí:

- vnější fyzický (materiální) svět, klasicky chápané životní prostředí člověka;
- vnitřní fyzický svět, péče o lidské tělo, zdraví a zdravý životní styl;
- vnitřní nemateriální svět, to co se odehrává v mysli a srdci člověka, stav vědomí;
- vnější nemateriální svět, atmosféra ve společnosti, „duch místa a doby“.

V paragrafu 215 papež František říká: „Model myšlení reálně ovlivňuje jednání.“ Pokud nezměníme naše myšlení, bude nadále převažovat konzumní model šířený sdělovacími prostředky a trhem. Změnu klíčových hodnotových orientací se pokusil na počátku 90. let 20. století rozpracovat Josef Vavroušek (1993). Bohužel v roce 1995 tragicky zahynul a nemohl v této práci pokračovat. Přesto považuji za vhodné a užitečné zmínit jeho „desatero“ hodnot neslučitelných (hodnoty „A“) a slučitelných (hodnoty „B“) s dlouhodobě udržitelným způsobem života:

1. Vztah člověka k přírodě
 - a) Kořistnický vztah k přírodě
 - b) Vědomí sounáležitosti s přírodou

2. Vztah lidského individua ke společnosti
 - a) Jednostranný důraz na individualismus a soutěživost, případně jednostranný důraz na kolektivismus
 - b) Vyvážený důraz na jednotlivce a kolektiv, doplnění soutěživosti kooperací
3. Vztah k toku času a smyslu dějin
 - a) Posedlost ideou kvantitativního růstu
 - b) Důraz na kvalitativní rozvoj lidské společnosti
4. Vztah ke smyslu vlastního života
 - a) Hédonistická orientace na konzumní způsob života
 - b) Důraz na kvalitu života, uvědomělou skromnost a odříkání se věcí zbytných
5. Vztah ke svobodě a odpovědnosti
 - a) Jednostranný důraz na lidská práva a svobody, eroze vědomí spoluodpovědnosti za běh věcí
 - b) Rozvoj lidských práv a svobod při respektování symetrie s odpovědností, která je s nimi spojena
6. Vztah k úrovni našeho poznání
 - a) „Pýcha rozumu“ spočívající v jednostranném důrazu na racionalitu a v přeceňování rozsahu, hloubky a spolehlivosti znalostí lidí i jejich schopností předvídat a usměrňovat budoucí vývoj
 - b) Opatrnost při všech zásazích do přírody i do společnosti
7. Vztah k vlastnímu životu
 - a) Odcizení člověka jeho vlastnímu životu, oslabení pudu sebezáchovy a zpětných vazeb umožňujících korigovat nesprávné nebo neúspěšné jednání
 - b) Obnovení pudu sebezáchovy lidí
8. Vztah k budoucím generacím
 - a) Preferování krátkodobých zájmů nad zájmy dlouhodobými a trvalými, život na úkor budoucích generací
 - b) Respektování dlouhodobých důsledků lidských činností
9. Vztah k odlišným názorům a jiným civilizacím

- a) Netolerance k názorům jiných, ideologická, náboženská, rasová či jiná nesnášenlivost a snaha o řešení problémů silou
- b) Vzájemná tolerance, snaha o vcítění se do situace občanů jiných zemí, řešení problémů jednáním

10. Vztah k věcem společným

- a) Rezignace na spolurozhodování o společných záležitostech
- b) Rozvoj participativní demokracie spojující přednosti reprezentativní (zastupitelské) demokracie se samosprávou

Ve třetí podkapitole „Ekologická konverze“ cituje papež František svého předchůdce, Benedikta XVI.: „Vnější pouště se ve světě množí, protože vnitřní pouště se staly nedohledné.“ A sám dodává: „Ekologická krize je výzvou k hluboké vnitřní konverzi. (...) Povolání střežit Boží dílo je podstatná součást ctnostného života a nikoli něco volitelného, ani nějaký druhotný aspekt křesťanského života.“ Toto je, dle mého názoru, zásadní myšlenka a zároveň výzva.

O něco dále (paragraf 230) papež František připomíná svatou Terezií z Lisieux, která nás vybízí, abychom praktikovali malou cestu lásky, neztráceli příležitost k laskavému slovu, úsměvu, jakémukoli malému gestu zasévajícímu pokoj a přátelství. Neznám autora, ale kdosi to samé vystihl krásně slovy: „Lidé zapomenou, co jste říkali. Zapomenou i to, co jste dělali. Nikdy však nezapomenou, jak se vedle vás cítili.“

V paragrafech 235 a 236 je zdůrazněn význam svátostí, především Eucharistie: „Svátosti jsou privilegovaným způsobem, kterým Bůh přijímá přírodu a přetváří ji na prostředek sdílení nadpřirozeného života. (...) Syn Boží ve své osobě přijal hmotný svět, do něhož vložil zárodek definitivní transformace. (...) Sjeden se Vtěleným Synem přítomným v eucharistii děkuje celý kosmos Bohu. (...) Eucharistie spojuje nebe a zemi.“

To jsou krásná slova, plná naděje pro věřící i pro hledající. Ve svátostech si nadpřirozený svět „podává ruce“ se světem přirozeným. Jak bychom se mohli cítit oprávněni ničit tuto planetu a vše živé na ní, když Syn Boží ve své osobě přijal hmotný svět. A nejen to, vložil do něj zárodek budoucí transformace, která se postupně uskutečňuje a naplňuje. O jakou transformaci jde? Zde se na závěr zastavme a pokusme se velmi stručně nastínit náš lidský příběh na této zemi a jeho možné vyústění (Svoboda, Nováček, 2002):

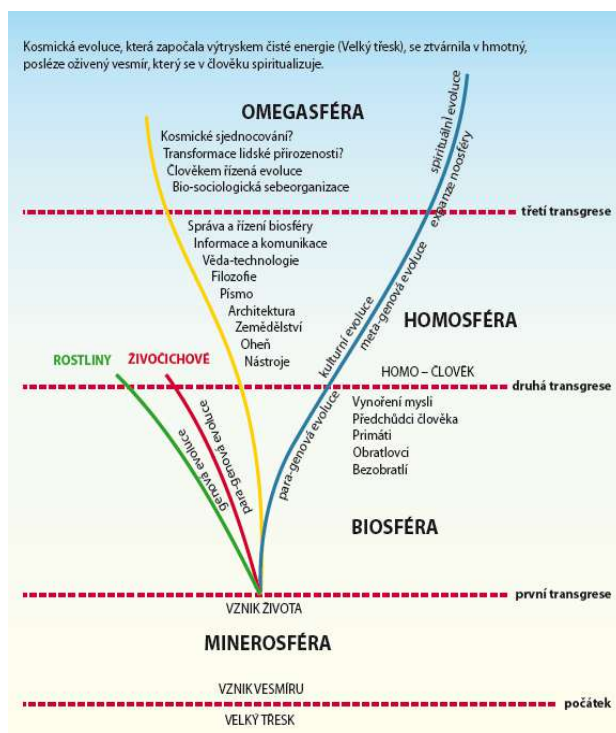
Začalo to Velkým třeskem (Big Bang) před 13,7 miliardami let a formováním neživé hmoty, které trvalo 10 miliard let. Pak, necelou miliardu let od vzniku planety Země, před 3,85 miliardami let, došlo k první transgresi neboli přerodu evoluce neživé hmoty v evoluci biologickou. Ta na Zemi probíhala a probíhá dosud, aniž by, přes četné ořesy a „katastrofy“, byla jedinkrát přerušena.

Život se vyvíjel po stránce „genové“, to je v chromozomech zakódovaných informací (genech), které řídí vývoj jednotlivce od oplodnění buňky až k dospělému jedinci. U vyšších

živočichů pak tento vývoj pokračoval i po stránce „para-genové“, kdy se nový jedinec musí nejprve učit od rodičů či druhové skupiny, jak přežít ve svém prostředí (např. mladý dravec se učí od rodičů, jak chytat kořist). Třetím stupněm je evoluce „meta-genová“, aplikovatelná jen u člověka.

Ve chvíli, kdy došlo k „procitnutí lidské mysli“, uskutečnila se druhá transgrese, tedy přerod evoluce biologické v evoluci kulturní (uskutečňovanou skrze člověka). Kulturní evoluce vede přes rozvoj nástrojů, používání ohně, zemědělství, architekturu, vynález písma, filozofii a vědu až k rychlé expanzi homosféry.⁴ Dochází zde k závratně rychlému šíření informací, poznání a schopnosti komunikovat.

Dosáhli jsme technologického stadia, kdy každý z nás může být identifikován v každém okamžiku kdekoli na světě. Žijeme ve fázi totální globalizace. Vyústění této situace může být dvojitý. Buď sebedestrukce, nebo třetí transgrese a posud do dalšího stadia evoluce, do stadia spiritualizace, zduchovnění.

Obr. 4: Tři historické transgrese (vývojové přechody světa včetně člověka) (upraveno podle Svoboda 2006)

V tomto stadiu člověk začne určovat a řídit svůj další vývoj. Dokud však mravní a duchovní proměna člověka nedostihne a nepředčí biotechnologickou evoluci, budeme v neustálém

⁴ Homosféra je definována přítomností člověka a dosahem jeho vlivu. Homosféra je tedy sféra, kde člověk svou přítomností a vlivem převládá. (Svoboda, 2006)

ohrožení fatálního zneužití svých schopností a z toho vyplývající sebeustrukce (a také destrukce světa, který nás obklopuje).

Jednou by snad mohlo dojít k převaze „mysli nad hmotou“, duchovna nad fyzikálním světem, k proměně lidské přirozenosti. Možná, že právě toto je smyslem a konečným účelem předlouhého procesu proměn z minerální, resp. anorganické sféry Alfa přes biosféru (oživený svět) až ke sféře spiritualizace a čistého ducha Omega. Pierre Teilhard de Chardin nazývá dosažení bodu Omega konečným cílem vesmírné evoluce.⁵ (Svoboda, Nováček, 2002)

Nebe, to je nekonečná schopnost člověka se zdokonalovat.

Carlo Carretto

Dostali jsme se na konec našeho přemítání o encyklice papeže Františka Laudato si'. Mojí ambicí bylo nabídnout podněty, ke kterým mne text encykliky inspiroval. Někoho jiného zase budou inspirovat a obohacovat jiné pasáže a je to tak dobře. Nežijeme v lehké době a první polovina 21. století bude pro další vývoj lidstva možná krizová a také klíčová. Ale jak již řekl americký prezident Roosevelt: „Krizе je převlečená příležitost.“ Je to ohrožení, ale také šance na změnu a nový začátek. Citujme tedy závěrem, stejně jako papež František v závěru své encykliky, Basila Velikého:

„Má-li svět počátek a byl-li stvořen, hledejme, kdo jej stvořil a kdo mu dal počátek, tedy toho, kde je jeho Stvořitelem.“

Skutečnost světa, který nás obklopuje, i skutečnost nás samých je tajemná, ale není temná. I když nás její dimenze budou navždy přesahovat, dovolují nám stále jasnější orientaci. Snímání závoju je dobrodružný a nekončící proces a nahlížení za ně nás nejen informuje, ale i osvobozuje. Také nás všechny v čase proměňuje. Tato nejpodstatnější činnost, kterou je člověk pověřen za všechno tvorstvo, nenasycuje jen intelekt, ale rezonuje i srdcem. S každým novým poznatkem se svět okolo nás stává nejen srozumitelnější, ale i teplejší. Cítíme se ve vesmíru více doma.

Josef Svoboda

Jsou lidé, kteří si myslí, že po smrti není nic. A tak se dívají do budoucnosti jako do tmy. Já taky nevím, co bude. Ale dívám se do budoucnosti jako do světla. Neznámo je velký prostor plný naděje.

Ivan Medek

⁵ Připomeňme si biblický výrok ze Zjevení Janova: „Já jsem Alfa i Omega, první i poslední, počátek i konec.“ (Zj 22, 13)

Odkazy na literaturu

- Commission on Global Governance (1995): *Our Global Neighbourhood*. Oxford University Press, Oxford
- Cunningham, W., P., Saigo, B., W. (1997): *Environmental Science. A Global Concern*. Fourth Edition. Wm. C. Brown Publishers, Dubuque
- Daly, H., E. (1977): *Steady-State Economics*. Freeman, San Francisco
- Daly, H., E. (1996): *Beyond Growth*. Beacon Press, Boston
- Diamond, J. (2008): *Kolaps. Proč společnosti přežívají a zanikají*. Academia, Praha
- Gould, S., J. (1999): *Rocks of Ages: Science and Religion in the Fullness of Life*. Ballantine Books, New York
- Hardin, G. (1985): *Filter against Folly: How to Survive Despite Economics, Ecologists and the Merely Eloquent*. Viking, New York
- Hawken, P., Lovins, A., Lovins, H., L. (2003): *Přírodní kapitalismus. Jak se rodí další průmyslová revoluce*. Mladá fronta, Praha
- Johnson, P. (2000): *Dějiny amerického národa*. Academia, Praha
- Kohák, E. (1998): *Zelená svatozář*. Sociologické nakladatelství, Praha
- Lovelock, J. (2006): *The Revenge of Gaia*. Basic Books, New York
- Lynas, M. (2009): *Šest' stupňov. O naší budoucnosti na horúčejšej Zemi*. Marián Šumšala, Bratislava
- Malthus, T., R. (1798): *An Essay on the Principles of Population*. Anonymously Published, London
- Meadows, D., Meadows, D., Randers, J. (1972): *The Limits to Growth*. Universe Books, New York
- Meadows, D., Meadows, D., Randers, J. (1992): *Beyond the Limits*. Chelsea Green Publishing Co., Vermont
- Mesarovic, M., Pestel, E. (1976): *Mankind at the Turning Point*. Dutton, New York
- Molina, M., Rolland, F., S.: *Stratospheric Sink for Chlorofluoromethanes: Chlorine Atom – Catalyzed Destruction of Ozone*. *Nature* 249, pp. 810–812; 28. 6. 1974
- Putnam, R. (1993): *The Prosperous Community: Social Capital and Public Life*. In: *American Prospect*, Vol. 13. pp. 35–42
- Radermacher, F., J. (2004): *Global Marshall Plan. A Planetary Contract for a Worldwide Eco-Social Market Economy*. Global Marshall Plan Initiative, Hamburg

Rifkin, J. (2005): Evropský sen. Jak evropská vize budoucnosti potichu zastiňuje americký sen. Evropský literární klub, Praha

Robertson, J. (1999): A Green Taxation and Benefits System. In: Scott Cato, M., Kennet, M., eds.: Green Economics. Green Audit, Aberystwyth

Singer, P. (1975): Animal Liberation. Avon Books, New York

Svoboda, J. (2006): Life as an Unfolding Biocosmos. In: Seckbach (ed.): Life as We Know It. Springer, New York. pp. 431–444

Svoboda, J., Nováček, P. (2002): Rozhovory od Bakerova jezera. Na hranici reality, metareality a fikce. Atelier IM, Luhačovice

United Nations World Commission on Environment and Development (1987): Our Common Future. Oxford University Press, Oxford

Vavroušek, J. (1990): Životní prostředí a sebeřízení společnosti. Institut řízení, Praha

Vavroušek, J. (1993): Perspektivy lidských hodnot slučitelných s trvale udržitelným způsobem života. In: Nováček, P., Vavroušek, J., eds.: Lidské hodnoty a trvale udržitelný způsob života. Sborník přednášek. Vydavatelství Univerzity Palackého, Olomouc, 91–100

World Wide Fund for Nature (2010): Living Planet Report. WWF, Gland